

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”

С.І. Міхайлаў

**СУПАСТАЎЛЯЛЬНАЯ ФРАЗЕАЛОГІЯ
СЛАВЯНСКІХ МОЎ**

Вучэбна-метадычны комплекс

*Віцебск
Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”
2010*

УДК 811.161.3(075.8) + 811.16(075.8)
ББК 81.411.3-923.3 + 81.41-923.3
М 69

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”

Аўтар: старшы выкладчык кафедры беларускага мовазнаўства УА “ВДУ імя П.М. Машэрава” **С.І. Міхайлаў**

Рэцэнзент: кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА “ВДУ імя П.М. Машэрава” **В.Э. Зіманскі**

М 69

Міхайлаў С.І.

Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў. Вучэбна-метадычны комплекс / С.І. Міхайлаў.- Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2010.

Вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для арганізацыі працы студэнтаў па дысцыпліне “Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў”. Асвятляюцца пытанні падабенства і адрознення ў семантыцы і структурна-граматычнай арганізацыі фразеалагізмаў розных славянскіх моў. Разлічаны на студэнтаў філалагічных факультэтаў.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

У сучасным мовазнаўстве праблема моўных кантактаў, узаемаўплываў адносіцца да ліку актуальных і першачарговых. Усякае лінгвістычнае апісанне, звязанае з выхадам за межы адной мовы, непазбежна прадугледжвае выяўленне падабенства і адрознення. А зрабіць гэта можна толькі на падставе параўнання і супастаўлення, якія фактычна складаюць два бакі аднаго і таго ж метадычнага прыёму.

Інтэнсіўнае развіццё фразеалогіі ў апошнія дзесяцігоддзі прывяло да ўзнікнення шэрагу новых накірункаў даследаванняў. Да аднаго з іх можна аднесці супастаўляльнае вывучэнне фразеалогіі роднасных і няроднасных моў, у прыватнасці – супастаўляльнае вывучэнне фразеалогіі славянскіх моў.

Супастаўленне, акрамя выяўлення ўласцівасцей эквівалентнасці, аналагічнасці і безэквівалентнасці, мае яшчэ адзін станоўчы бок. Пры падыходзе да пэўнай мовы з пункту гледжання іншай моўнай сістэмы могуць быць выяўлены і такія прыметы мовы, якія ў традыцыйнай граматыцы дадзенай мовы засталіся без увагі. Вельмі часта абмежаванне даследавання толькі рамкамі адной мовы не дазваляе выйсці за межы прыватных вывадаў, не дае магчымасці паглядзець на з'яву ў больш шырокім аб'ёме моўнага матэрыялу, на больш шырокім часавым зрэзе.

МЭТА курса “Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў” – выяўленне тоесных (інтэграцыйных) і дыферэнцыяльных прымет у структуры і семантыцы фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай, балгарскай). Зыходным матэрыялам для даследавання выступае фразеалагічны фонд беларускай мовы.

ЗАДАЧЫ курса:

а) азнаямленне з даследаваннямі айчынных і замежных мовазнаўцаў у галіне супастаўляльнай фразеалогіі;

б) выяўленне падабенства і адрознення ў семантыцы і структурна-граматычнай арганізацыі фразеалагізмаў розных славянскіх моў;

в) характарыстыка тыпаў беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў, выяўленне міжмоўных фразеалагічных варыянтаў, сінонімаў, амонімаў;

г) прасочванне нацыянальнай своеасаблівасці (у плане выражэння і зместу) беларускіх безэквівалентных фразеалагізмаў;

д) выпрацоўка практычных навыкаў перакладу фразеалагізмаў.

Значнае месца ў сістэме практычных заняткаў павінна быць адведзена самастойнай працы студэнтаў з рознымі тыпамі фразеалагічных слоўнікаў (тлумачальнымі, перакладнымі, этымалагічнымі), асабліва ў працэсе пошуку на міжмоўным узроўні сэнсавага і стылістычнага фразеалагічнага адпаведніка.

Пры засваенні курса “Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў” неабходна абапірацца на веды, атрыманыя пры вывучэнні дысцыплін: а) сучасная беларуская літаратурная мова; б) сучасная руская літаратурная мова; в) параўнальная граматыка беларускай і рускай моў; г) сучасная

славянская (польская) мова. Курс разлічаны на 34 аўдыторныя гадзіны (20 лекцыйных і 14 практычных). Форма кантролю – залік.

Прыкладны тэматычны план

Назва тэмы	Колькасць гадзін	
	Лекцыйныя	Практычныя
Станаўленне і развіццё супастаўляльнага метаду пры вывучэнні фразеалогіі	4	
Беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі	4	4
Мнагазначнасць і аманімія фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні	4	2
Этымалагічная і арэальная характарыстыка фразеалагізмаў	4	4
Нацыянальна спецыфічныя фразеалагізмы беларускай мовы	4	4

ЛЕКЦЫЙНЫЯ ЗАНЯТКІ

Лекцыя 1. СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ СУПАСТАЎЛЯЛЬНАГА МЕТАДУ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ФРАЗЕАЛОГІІ (4 гадзіны).

1. *Супастаўляльны метада. З гісторыі супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі.*
2. *Працы беларускіх і замежных мовазнаўцаў у галіне супастаўляльнай фразеалогіі.*

Элементы супастаўлення сустракаюцца ў граматыках XVIII – XIX стст., аднак сам супастаўляльны метада пачаў складвацца ў 30-40гг. XXст. Задача гэтага метаду – даследаванне і апісанне мовы шляхам яе параўнання з іншай мовай (часцей роднаснай) з мэтай выявіць іх агульныя і адметныя асаблівасці і пазнаць іх сутнасць.

Супастаўляльны метада выкарыстоўваецца ў тэорыі і практыцы перакладу, у методыцы выкладання замежных моў, з яго дапамогай ствараюцца двухмоўныя і шматмоўныя перакладныя слоўнікі.

У выніку лінгвістычнага супастаўлення вылучаюцца элементы моўнай сістэмы любога маштабу (фанетычныя, лексічныя, граматычныя). Гэта датычыцца і фразеалагізмаў розных моў. Як зазначае вядомы беларускі фразеалаг А. С. Аксамітаў, “супастаўляльны аналіз высвятляе: 1) глыбінныя падабенствы і адрозненні паміж фразеалагічнымі адзінкамі (ФА) роднасных моў, а таксама лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якімі яны абумоўлены; 2) тыпалагічную характарыстыку будовы разгледаных аб’ектаў і на яе аснове спецыяльныя нацыянальныя рысы; 3) асаблівы кампанент, які можа быць названы нацыянальна-культурным” [2, с. 34]. З гэтага вынікае, што прадметам фразеалагічнага супастаўлення з’яўляецца выяўленне на міжмоўным узроўні тоесных (інтэграцыйных) і дыферэнцыяльных прымет у семантыцы і структуры фразеалагізмаў.

Ідэя апісання моў шляхам супастаўлення належыць швейцарскаму лінгвісту Шарлю Балі (“Французская стылістыка”, “Агульная лінгвістыка і пытанні французскай мовы”). У згаданых працах мовазнавец даў разгорнутую класіфікацыю фразеалагізмаў і заклаў асновы фразеалогіі як раздзела мовазнаўства. Істотным тэзісам Ш.Балі з’яўляецца наступны: пры супастаўленні моў маецца на мэце вызначыць “...іх характэрныя рысы, якія асабліва лёгка дазваляюць выявіць арыгінальнасць кожнай з іх і агульны тып, які кожная з іх уяўляе” [4, с. 10]. Ля вытокаў супастаўляльна-тыпалагічных даследаванняў знаходзяцца таксама працы Я.Д. Паліванава, Л.У. Шчэрбы, І.І. Мешчанінава і інш. Дадзеныя лінгвісты вызначылі характар і месца супастаўляльна-тыпалагічнага метаду ў мовазнаўстве, акрэслілі прынцыпы і палажэнні, на якія абапіраецца супастаўляльна-тыпалагічны накірунак у лінгвістыцы.

Пастулаты параўнальна-супастаўляльнай фразеалогіі былі сфармуляваны ў 1937 годзе польскім вучоным Ежы Мараўскім у яго працы “Kastor i Polluks”, якая мела варты ўвагі падзагалавак Studium z zakresu frazeologii porównawczej ze szczególnym uwzględnieniem romańskiej

(“Даследаванне ў галіне параўнальнай фразеалогіі з асаблівым улікам раманскай”). Неабходнасць параўнальна-супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі падкрэсліваў пазней і вядомы польскі фразеалаг С. Скарупка: “Фразеалогія польскай мовы, - пісаў ён, - павінна абапірацца на шырокую параўнальную аснову перш за ўсё славянскіх моў, а затым і індаеўрапейскіх...Сістэмны аналіз, а таксама гістарычнае і параўнальнае даследаванне ўсяго фразеалагічнага складу мовы было б каштоўным укладам не толькі ў гісторыю дадзенай мовы, але і ў агульную гісторыю культуры” [37, с. 150].

Аналагічнай ідэі прытрымліваліся і вучоныя-фразеалагі Л.І. Райзэнзон, Ю.Ю. Аваляні, А.Д. Райхштэйн, якія параўнальна-супастаўляльнае вывучэнне фразеалогіі паставілі ў рад найбольш актуальных праблем лінгвістыкі яшчэ ў 60-70-я гады ХХ стагоддзя. Сярод асноўных аспектаў даследаванняў у галіне кампаратыўнай (кантрастыўнай) фразеалогіі імі былі вылучаны наступныя: 1) параўнальна-супастаўляльны аспект, які аналізуе падобныя і адметныя фразеалагічныя факты ў роднасных і няроднасных мовах з мэтай выяўлення тоесных (інтэграцыйных) і дыферэнцыяльных прымет; 2) структурна-тыпалагічны аспект, накіраваны на даследаванне асаблівасцей пабудовы фразеалагічных вобразаў як у роднасных, так і няроднасных мовах, г.зн. на выяўленне агульных заканамернасцей і фактараў вобразнага пераасэнсавання славесных комплексаў, у тым ліку ролі асобных лексічных кампанентаў у фарміраванні пэўных фразеалагічных значэнняў; 3) арэальны аспект, у якім разглядаецца ўзаемадзеянне фразеалогіі рада моў, што ўтвараюць геаграфічную, моўную, культурна-гістарычную еднасць; 4) параўнальна-гістарычны аспект, задачай якога з’яўляецца аднаўленне фразеалагічнага архіфону генетычна роднасных моў.

У апошнія дзесяцігоддзі разнастайныя аспекты супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі славянскіх і іншых еўрапейскіх моў знайшлі адлюстраванне ў працах В. М. Макіенкі (“Славянская фразеалогія”, 1980 – раскрываецца дынаміка працэсаў фразеаўтварэння ў славянскіх мовах, аналізуецца даволі багаты фактычны матэрыял на агульнаславянскім моўным фоне), А. С. Аксамітава (“Аб беларуска-іншаславянскіх ізафраземах”, 1985 – аўтар вылучае абсалютныя, эквівалентныя, тоесныя і адэкватныя ізафраземы на падставе класіфікацыі, заснаванай на семантычных прынцыпах, якія поўнасцю здымаюць структурна-фанетычны фон), А. Д. Зінькова (“Агульны фразеалагічны склад заходнеславянскіх моў”, 1989 – падаецца арэальная характарыстыка, структурна-тыпалагічнае апісанне, вылучаюцца семантычныя групы, аналізуецца кампанентны склад фразеалагізмаў польскай, чэшскай, славацкай, верхнялужыцкай і ніжнялужыцкай моў), Э.М. Саладухі (“Тэорыя фразеалагічнага збліжэння”, 1989 – прысвечана т.зв. пытанню “фразеалагічнай інтэрнацыянальнасці”, аўтар бярэ для аналізу матэрыял з моў славянскай, раманскай і германскай груп і выказвае думку пра магчымасць вызначэння ступені падабенства фразеалагічных сістэм розных моў), М. Малохі (“Фразеалогія і нацыянальная карціна свету: фразеалагізмы з кампанентам-назвай дрэва ва ўсходнеславянскіх і польскай

мовах”, 1996 – на падставе аналізу групы фразеалагічных адзінак, якія ўключаюць семантычна аднатыпны кампанент, даследуюцца праблема адлюстравання ў фразеалогіі канцэптуальнай мадэлі свету славян), У. І. Коваля (“Усходнеславянская этнафразеалогія: дэрывацыя, семантыка, паходжанне”, 1998), І.Я. Лепешава (“Фразеалогія сучаснай беларускай мовы”, 1998), М.А. Даніловіча (“Уплыў польскай і рускай моў на фразеалогію Гродзеншчыны”, 2001) і інш.

Лекцыя 2. БЕЛАРУСКА-ІНШАСЛАВЯНСКІЯ СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДПАВЕДНІКІ (4 гадзіны).

- 1. Крытэрыі вылучэння беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў. Характарыстыка элементаў плана выражэння і плана зместу (формы і значэння) фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні.*
- 2. Абсалютныя (поўныя) беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі.*
- 3. Беларуская-іншаславянскія фразеалагічныя варыянты, іх тыпы. Адрозненне міжмоўных фразеалагічных варыянтаў ад сінонімаў.*

Фразеалагічная сістэма беларускай мовы не з’яўляецца ізаляванай. Яна знаходзіцца ў цесным узаемадзеянні з фразеалагічнымі сістэмамі іншых моў, што пацвярджаецца наяўнасцю ў розных мовах фразеалагічных адзінак (ФА), якія супадаюць па значэнні, структуры і вобразнасці. Такія адзінкі з’яўляюцца міжмоўнымі і адлюстроўваюць агульныя для народаў дзеянні і з’явы.

Першачарговай задачай супастаўляльнага даследавання фразеалогіі беларускай і іншых славянскіх моў з’яўляецца ўстанаўленне дастаткова аб’ектыўных крытэрыяў выдзялення ўстойлівых адзінак, што адносяцца да ліку агульных, г.зн. абсалютна тоесных (ці гранічна блізкіх) у структурна-семантычным плане.

Яксны крытэрыі выдзялення агульных для беларускай і іншых славянскіх моў фразеалагізмаў устанаўліваецца на аснове двухбаковай сутнасці фразеалагічнай адзінкі як моўнага знака. Якой бы своеасаблівасцю ні валодалі ФА ў самых розных мовах свету, у кожнай з іх яны ўяўляюць сабой адзінства формы і значэння (плана выражэння і плана зместу). Гэта адзінства формы і значэння ФА не павінна парушацца і ў міжмоўным плане пры параўнанні фразеалагічнага складу роднасных моў, накіраваным на выяўленне ў гэтых мовах агульных для іх ФА. Відавочна, для таго, каб лічыцца агульнымі для тых або іншых роднасных моў, фразеалагізмы павінны мець падобныя рысы як у плане зместу, так і ў плане выражэння.

План выражэння (форма) праяўляецца перш за ўсё ў кампанентным складзе і структурна-сінтаксічнай арганізацыі.

План зместу ФА ўяўляе сабой складаную семантычную структуру, якая ўключае: 1) катэгорыяльна-граматычны, 2) дэнататыўны, 3) сігніфікатыўны, 4) канататыўны кампаненты.

Катэгарыяльна-граматычнае значэнне – гэта найбольш абагульненае значэнне (прадметнасці, дзеяння, якасці і г.д.), якое сістэмна аб’ядноўвае фразеалагічныя адзінкі ў семантыка-граматычных адносінах, суадносячы іх з той або іншай часцінаю мовы. Фразеалагізмы, што выдзяляюцца ў якасці агульных для беларускай і іншых славянскіх моў, павінны ў першую чаргу мець аднолькавае катэгарыяльна-граматычнае значэнне і ў адпаведнасці з гэтым адносіцца да аднаго і таго ж семантыка-граматычнага разраду. Наўрад ці можна лічыць правільным, калі міжмоўнымі фразеалагічнымі эквівалентамі прызнаюцца, напрыклад, субстантыўны фразеалагізм беларускай мовы *жаўтаротae птушаня* і дзеяслоўны фразеалагізм балгарскай мовы *има още жълто около/на устата* [27, с. 126]. Па прычыне несупадзення катэгарыяльна-граматычнага значэння ў якасці міжмоўнага фразеалагічнага эквівалента вышэйпрыведзенаму фразеалагізму беларускай мовы нельга разглядаць і ФА польскай мовы *mieć żółto w dzióbku*.

Дэнататыўны аспект фразеалагічнага значэння выражае суаднесенасць ФА з элементам пазамоўнай рэчаіснасці (сітуацыяй, станам, асобай і г.д.). Дадзеная суаднесенасць рэалізуецца непасрэдна ў маўленні.

Сігніфікатыўны аспект значэння ФА заключаецца ва ўласна сэнсавым змесце гэтай адзінкі, у яе ўласцівасці быць носьбітам пэўнага паняцця пра дэнатат, г.зн. абазначаны ёю элемент пазамоўнай рэчаіснасці.

Дэнататыўны і сігніфікатыўны кампаненты значэння складаюць аснову зместавай структуры ФА і з’яўляюцца вызначальным фактарам пры ўстанаўленні семантычнай тоеснасці разнамоўных ФА.

Канататыўны аспект значэння ФА адлюстроўвае адносіны гаворачага да свету аб’ектыўных з’яў, да прадмета маўлення, да суб’екта, да самой сітуацыі маўлення і г.д. Канататыўны аспект значэння ФА дазваляе характарызаваць ФА паводле экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці, ацэначнасці, функцыянальна-стылістычнай суаднесенасці.

Тоеснасць катэгарыяльна-граматычнага, дэнататыўна-сігніфікатыўнага і канататыўнага значэнняў мае месца, як правіла, пры поўным супадзенні кампанентнага складу і сінтаксічнай структуры. Напрыклад:

бел. *зablудная авечка* – польск. *zabłąkana owca (owieczka)* – балг. *zablудена овца* ‘чалавек, які збіўся з правільнага жыццёвага шляху’;

бел. *на вецер* (гаварыць, крычаць) – польск. *na wiatr* – балг. *на вятъра* ‘дарэмна, упустую, безвынікова’;

бел. *пад адкрытым небам* – польск. *pod otwartym niebem* – балг. *под открито небе* ‘на вуліцы, не ў памяшканні’;

бел. *вецер у галаве* – польск. *wiatr w głowie* – балг. *вятър в главата* ‘занадта легкадумны, несур’ёзны’;

Такія прыклады поўнага супадзення формы і значэння фразеалагізмаў у роднасных славянскіх мовах даволі шматлікія. Тым не менш, часцей назіраюцца выпадкі разыходжання ў кампанентным складзе і/або сінтаксічнай структуры суадносных фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў. Гэта выклікана фанетычнымі, структурна-граматычнымі і

лексіка-семантычнымі асаблівасцямі кожнай асобнай славянскай мовы, у адпаведнасці з якімі афармляюцца тоесныя па значэнні ФА.

Аднак поўная сэнсавая тоеснасць фразеалагізмаў у беларускай і іншых славянскіх мовах захоўваецца пры няпоўнай тоеснасці іх планаў выражэння ў тым толькі выпадку, калі адрозненні ў кампанентным складзе і/або сінтаксічнай структуры не падрываюць адзінай вобразнай асновы разнамоўных фразеалагізмаў.

Адрозненні плана выражэння суадносных фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў, якія не ўплываюць на тоеснасць іх семантыкі, зводзяцца да пэўных разыходжанняў марфалагічнага, структурна-сінтаксічнага і лексічнага аспектаў.

У **марфалагічным** плане гэта несупадзенне роду, склону і ліку кампанентаў-назоўнікаў, ужыванне субстантыўных кампанентаў у памяншальнай форме, адрозненні ў прыстаўках і суфіксах аднакаранёвых кампанентаў і інш. Напрыклад:

бел. *ранняя птушка* – польск. *ranny ptaszek* ‘дбайны, руплівы чалавек, які рана ўстае ці раней за іншых прыходзіць куды-н.’ (кампанент-назоўнік у беларускай мове належыць да жаночага роду, у польскай – да мужчынскага; акрамя таго, субстантыўны кампанент *ptaszek* у складзе польскага фразеалагізма ўжываецца ў памяншальнай форме);

бел. *даваць перуноў* – польск. *miotać pioruny* ‘гнеўна, з абурэннем гаварыць, пагражаць’ (субстантыўны кампанент ужываецца ў беларускай мове ў родным склоне, у польскай – у вінавальным);

бел. *узяць у абарот* – польск. *wziąć w obroty* (назоўнікавы кампанент ужываецца ў беларускай мове ў адзіночным ліку, у польскай – у множным);

бел. *папасці ў лапы* – польск. *wpaść w łapy* ‘быць злоўленым, схопленым кім-н.’ (дзеяслоўныя кампаненты адрозніваюцца прыстаўкамі).

У **структурна-сінтаксічным** плане гэта несупадзенне ў размяшчэнні семантычна тоесных знамянальных кампанентаў, адрозненне незнамянальных кампанентаў, перш за ўсё – прыназоўнікаў і злучнікаў: бел. *марскі воўк* – польск. *wilk morski* ‘бывалы, вопытны марак’, бел. *краевугольны камень* – польск. *kamień węgielny* ‘аснова, сутнасць, найважнейшая частка чаго-н.’, бел. *вісець паміж небам і зямлёй* – польск. *wisiec między niebem a ziemią* ‘знаходзіцца ў хісткім, няпэўным становішчы’.

Пры выдзяленні фразеалагізмаў, агульных для беларускай і іншых славянскіх моў, большую значнасць у параўнанні з марфалагічнымі і структурна-сінтаксічнымі адрозненнямі, якія ніякім чынам не парушаюць канкрэтнага вобраза ФА, маюць разыходжанні **лексічныя**. Гэта выклікае неабходнасць устанаўлення дакладна акрэсленых межаў разыходжання лексічнага складу суадносных фразеалагізмаў, якія б садзейнічалі захаванню іх вобразнай асновы. Для гэтага пры любых фармальных адрозненнях суадносныя фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў павінны мець у сваім кампанентным складзе як мінімум адзін міжмоўны лексічны інварыянт, пад якім разумеецца пастаянны знамянальны кампанент ФА, агульны для ўсіх тоесных у плане зместу фразеалагізмаў параўнаных моў,

які, як правіла, уяўляе сабой структурна-семантычны цэнтр вобраза ФА і якому ў свабодным ужыванні адпавядае слова адной і той жа часціны мовы з тоесным або блізкім лексічным значэннем. У якасці такіх лексічных інварыянтаў могуць выступаць:

а) рознакаранёвыя словы з тоесным значэннем: бел. як чарапаха – польск. *jak żółw* – балг. *като костенурка* ‘вельмі марудна (ісці, паўзці, цягнуцца і пад.)’, бел. *кот у мяшку* – польск. *kot w worku* ‘невядомае, няпэўнае’.

б) словы, звязаныя іерархічнымі (рода-відавымі) адносінамі:

бел. *падліваць масла ў агонь* – польск. *dolewać oliwy do ognia* са значэннем ‘абвастраць непрыязныя адносіны паміж кім-н., узмацняць якія-н. пачуцці, настрой і пад.’ кампаненты-назоўнікі суадносяцца як абазначэнне родавага паняцця “масла” ў беларускай мове і відавага паняцця “аліўкавы алей”(oliwa) – у польскай мове;

бел. (відаць, бачыць) *птушку на палёце* – балг. *орелът по летенето* ‘(відаць) па знешнасці, паводзінах, справах, што за чалавек’;

бел. *адным стрэлам забіць двух зайцаў* – польск. *ubić dwie zwierzyny* (“дзічыны”) *jednym strzałem* ‘дасягнуць адначасова дзвюх розных мэт’.

в) словы, якія выяўляюць розныя відавныя паняцці ў межах аднаго родавага:

бел. (круціцца, выкручвацца) як *уюн на патэльні (скаварадзе)* – рус. *как карась на сковороде* ‘(круціцца) бесперастанку і не знаходзячы выйсця з цяжкіх абставін’.

г) словы адной тэматычнай або лексіка-семантычнай групы:

бел. дыял. (упірацца) як *каза на мосце* – балг. (запывам се) *като магаре на мост* (“як асёл на мосце”) ‘зацята, упарта, наравіста’ (“Свойскія жывёлы”);

бел. як *свіння ў апельсінах* – балг. *като свиня от диня* (“кавун”) ‘зусім нічога не разумець’ (розныя плады цытрусавых і бахчавых культур).

д) словы, якія характарызуюцца адносінамі метаніміі або сінекдахі (суадноснасць часткі і цэлага, матэрыял → выраб з матэрыялу і інш.):

бел. (пісаць) як *курыца лапай* – польск. *jak kura pazurem* ‘вельмі неразборліва і нехайна’ (субстантыўны кампанент “лапа” ў беларускай мове і *razur* “кіпцюр” у польскай, належачы да адной лексіка-семантычнай групы “Анімалістычныя саматызмы”, уступаюць паміж сабой у метанімічную сувязь, выяўляючы адносіны часткі і цэлага: “лапа” і яе частка – “кіпцюр”;

бел. *на шырокую нагу* – польск. *na wielką stopę* (“на вялікую ступню”);

бел. *з ног да галавы* – польск. *od pięty do głowy* (“ад пяткі да галавы”);

бел. *з аднаго цеста* – польск. *z jednej maki* (польскі субстантыўны кампанент абазначае матэрыял “мука”, а беларускі назоўнік – выраб з гэтага матэрыялу “цеста”).

Такім чынам, **беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі** – гэта фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія поўнасю супадаюць па значэнні (семантыцы) і поўнасю ці гранічна блізка па форме (кампанентным складзе і сінтаксічнай структуры).

Беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі падзяляюцца на а) абсалютныя (поўныя) фразеалагічныя адпаведнікі, б) міжмоўныя фразеалагічныя варыянты.

Абсалютныя (поўныя) беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя адпаведнікі – гэта тое, што па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія поўнасьцю супадаюць па лексіка-марфалагічным і генетычным складзе знамянальных і службовых кампанентаў і іх структурна-граматычнай арганізацыі: бел. *зраўняць з зямлёй* – рус. *сровнять с землей* – польск. *zrównać z ziemią* – балг. *сравня със земята* ‘поўнасьцю разбурыць, знішчыць дашчэнту’, бел. *іскра божая* – рус. *искра божья* – польск. *iskra boża* – балг. *искра божия* ‘талент, прыродны дар, здольнасці’, бел. *муціць ваду* – рус. *мутить воду* – польск. *mącić wodę* – балг. *мътя водата* ‘1. свядома забытваць якую-н. справу; 2. уносіць разлад, беспарадак у адносіны паміж кім-н.’, бел. *камень на сэрцы* – рус. *камень на сердце* – польск. *kamień na serce* – балг. *камък на сърце* ‘хто-н. адчувае душэўны цяжар’, бел. *лавіць рыбу ў мутнай вадзе* – рус. *ловить рыбу в мутной воде* – польск. *łowić ryby w mętnej wodzie* – балг. *ловя риба в мътна вода* ‘з выгадай для сябе выкарыстоўваць чые-н. цяжкасці, няўдачы’ і г.д.

Такія выпадкі поўнага супадзення плана выражэння і плана зместу фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў з’яўляюцца даволі шматлікімі. Аднак найчасцей беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі характарызуюцца частковым несупадзеннем элементаў плана выражэння, г.зн. выступаюць у якасці міжмоўных фразеалагічных варыянтаў.

Праблема фразеалагічнай варыянтнасці (як у межах адной мовы, так і на міжмоўным узроўні) дагэтуль разглядалася ў навуковай і навучальнай літаратуры вельмі сцісла. Найбольш значнымі манаграфіямі па фразеалогіі, у якіх апісваецца і варыянтнасць, у рускім мовазнаўстве з’яўляюцца працы А.І. Малаткова, У.П. Жукава, В.М. Макіенкі. У кнізе А.І. Малаткова “Асновы фразеалогіі рускай мовы” (1977) вылучаюцца фармальныя, лексічныя і змешаныя варыянты, якія разглядаюцца як асаблівасць уласна формы фразеалагізма. У.П. Жукаў, у адрозненне ад А.І. Малаткова, звязвае варыянтнасць фразеалагізмаў з асаблівасцямі іх семантыкі, засяроджвае ўвагу толькі на лексічных варыянтах і робіць спробу вылучыць прыметы, па якіх з’яву варыянтнасці можна адрозніць ад сінаніміі [9]. В.М. Макіенка разглядае варыянтнасць, як і іншыя пытанні фразеалогіі, на матэрыяле славянскіх моў, а таксама дыялектаў. Аўтар вылучае лексічныя, фармальныя і сінтаксічныя варыянты, закранае праблему адрознення фразеалагічных варыянтаў ад сінонімаў [21]. У беларускім мовазнаўстве праблема фразеалагічнай варыянтнасці (на матэрыяле народна-дыялектнай фразеалогіі) упершыню разглядаецца ў доктарскай дысертацыі Ф.М. Янкоўскага і яго кнізе “Роднае слова” (1972). Тут даецца азначэнне фразеалагічнай варыянтнасці, коратка апісваюцца наступныя яе віды: слоўна-кампанентная, фанетычная, акцэнтная, марфалагічная, сінтаксічная, “варыянтнасць як вынік эліпсавання” і камбінаваная. Пытанне варыянтнасці асвятляецца і ў кнізе

А.С. Аксамітава “Беларуская фразеалогія” (1978). Вылучаюцца фармальныя, лексічныя і змешаныя варыянты. Да фармальных варыянтаў аўтар адносіць і трывальныя формы дзеяслоўных фразеалагізмаў. Характарыстыка асноўных тыпаў фразеалагічнай варыянтнасці, апісанне шасці крытэрыяў адрознення варыянтаў ад сінонімаў падаюцца ў працы І.Я. Лепешава “Фразеалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (1998). Да праблем фразеалагічнай варыянтнасці ў беларускім мовазнаўстве звяртаюцца таксама З.А. Рудакоўская, Т.І. Тамашэвіч, М.М. Аляхновіч, С.К. Берднік, М.А. Даніловіч, І.М. Хлусевіч.

Са сказанага відаць, што ў беларускім мовазнаўстве, як і ў рускім, няма адзінства поглядаў на сутнасць фразеалагічнай варыянтнасці, тыпы варыянтаў, іх спецыфіку, прычыны іх узнікнення і г.д. “У з’яве варыянтнасці, - піша У.П. Жукаў, - выяўляецца супярэчнасць паміж формай і зместам фразеалагізма. Ідэальна фразеалагічнае значэнне, адпрацаванае і замацаванае моўнай традыцыяй, павінна адназначна перадавацца формай, але такая адпаведнасць пастаянна парушаецца. Справа ў тым, што значэнне фразеалагізма мае тэндэнцыю набываць розныя формы выражэння, і наадварот: адна і тая ж фразеалагічная форма імкнецца абслугоўваць розныя моўныя функцыі” [9, с. 103-104]. Акрамя таго, тыпы фразеалагічных варыянтаў, што вылучаюцца на міжмоўным узроўні ў межах беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных адпаведнікаў, характарызуюцца пэўнай спецыфікай у параўнанні з тыпамі фразеалагічных варыянтаў, што апісваюцца выключна ў межах адной мовы (у прыватнасці беларускай).

Беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя варыянты – гэта тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія маюць частковыя адрозненні ў кампанентным складзе і/або структурна-граматычнай арганізацыі.

Вылучаюцца наступныя тыпы міжмоўных фразеалагічных варыянтаў: пазіцыйныя (адрозніваюцца парадкам размяшчэння тоесных лексічных кампанентаў, па сваёй сутнасці набліжаны да абсалютна тоесных адпаведнікаў – бел. *траянскі конь* – польск. *koń trojanski*; бел. *пробны камень* – польск. *kamień probierczy* ‘тое, што дазваляе выявіць асноўныя ўласцівасці, якасці каго-, чаго-н.’), лексічныя, марфалагічныя, словаўтваральныя, фанетычныя, канструктыўна-колькасныя, камбінаваныя. На міжмоўным узроўні, як падаецца, немэтазгодным з’яўляецца выдзяленне акцэнтных варыянтаў, якія апісваюцца ў межах фразеалогіі адной мовы (у прыватнасці беларускай).

Лексічныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія супадаюць па структурна-граматычнай арганізацыі кампанентаў, але адрозніваюцца рознакаранёвымі знамянальнымі або службовымі кампанентамі з тоеснымі або нятоеснымі лексічнымі значэннямі. Пры лексічным вар’іраванні могуць замяняцца кампаненты, суадносныя з любой часцінай мовы. Але найчасцей у якасці пераменнага выступае назоўнікавы кампанент (з прычыны таго, што і назоўнікі-словы колькасна пераважаюць над любой іншай часцінай мовы). Пераменныя

кампаненты (на ўзроўні слоў) звычайна звязваюцца сінанімічнымі адносінамі. Іншыя віды сувязі ў пераменным кампаненце: гіперагіпанімічныя (рода-відавныя), тэматычныя і, умоўна кажучы, метанімічныя і метафарычныя. У межах дадзенай групы міжмоўных фразеалагічных варыянтаў вылучаюцца:

1) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі назоўнікамі: бел. *як у бога за пазухай* (за плячыма, за дзвярыма) – польск. *jak u Pana Boga za piecem* ‘добра, спакойна, бяспечна’, бел. *як на пажар* – польск. *jak na ogień* ‘вельмі хутка, імкліва (бегчы, ляцець, несціся, гнацца і пад.)’, (глядзець, паглядаць, любавацца) *як кот на сала* – рус. *как кот на сметану* – польск. *jak kot na szperkę* ‘скварка’ – балг. *като котка на суджук* ‘гатунак каўбасы’ ‘хціва, з прагнасцю’, бел. *пад ботам* – рус. *под баушком* – польск. *pod pantoflem* ‘у поўным падпарадкаванні’, бел. дыял. (знацца) *як свіння на перцы* – польск. *jak kura (koza) na pieprzu* ‘зусім нічога не (разумець)’, бел. *губляць грунт пад нагамі* – балг. *губя почва под краката* ‘пазбаўляцца ўпэўненасці ў сабе’;

2) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі прыметнікамі: бел. *прымаць за чыстую манету* – польск. *przyjmować za dobrą monetę* ‘ўспрымаць сур’эзна, лічыць за праўду’, бел. (бедны) *як царкоўная мыш* – польск. *jak mysz kościelna* ‘вельмі бедны’, бел. *з макава зерне* – балг. *с просено зърно* ‘з прасяное зерне’ ‘малы’, бел. *залётная птушка* – балг. *чужда птица* ‘чужы, нетутэйшы чалавек’;

3) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі дзеясловамі: бел. (ведаць, разумець і пад.) *адкуль вецер дзьме* – польск. *skąd wiatr wieje* ‘(ведаць і пад.) на каго або на што трэба арыентавацца ў сваіх дзеяннях, учынках і інш.’, бел. *як зямля носіць* – балг. *как търпи земята* ‘(як, нашто, чаму) магчыма чыё-н. існаванне, жыццё. Пра нягодніка’;

4) фразеалагізмы, што адрозніваюцца лічэбнікамі: бел. *за дзесятай гарой* – польск. *za siódmą (dziewiętą) górką* ‘вельмі далёка’;

5) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі прыслоўямі (як правіла, з тоеснымі значэннямі): бел. *небу горача было* – рус. *небу жарко было* ‘мацней, актыўней, лепш і быць не можа. Пра самую высокую ступень інтэнсіўнасці якога-н. дзеяння або дзейнасці’;

6) фразеалагізмы, што адрозніваюцца службовымі часцінамі мовы (прыназоўнікамі, злучнікамі): бел. (быць, адчуваць сябе) *на сёмым небе* – польск. *w siódmym niebie* ‘бязмерна шчаслівым, вельмі задаволеным (быць)’, бел. *сядзець на хлебе і вадзе* – польск. *siedzieć o chlebie i wodzie* ‘жыць надгаладзь, галадаць’.

У пераважнай большасці выпадкаў на фарміраванне міжмоўных лексічных варыянтаў ФА аказваюць уздзеянне лексіка-семантычныя асаблівасці кожнай з параўнаных славянскіх моў. Менавіта адметнасцю лексічнага складу беларускай, рускай, польскай, балгарскай моў можна растлумачыць той факт, што ў якасці пераменных кампанентаў у варыянтах гэтага тыпу найчасцей выступаюць рознакаранёвыя знамянальныя кампаненты, якія на ўзроўні слоў (у свабодным ужыванні) маюць тоеснае

лексічнае значэнне ці ўступаюць паміж сабой у сінанімічныя адносіны. Хоць кампаненты фразеалагізма і страцілі прыметы слоў, тым не менш па сваім гукавым абліччы заўсёды ў маўленні асацыіруюцца з жывымі словамі мовы: такая асацыяцыя падтрымліваецца пастаянным і актыўным ужываннем слоў паралельна з кампанентамі, якія генетычна паходзяць ад слоў.

Лексічным варыянтам (з пераменным кампанентам у складзе фразеалагізма) супрацьпастаўляюцца фармальныя варыянты, у якіх відазмяненні адбываюцца ў межах аднаго і таго ж кампанента, закранаючы які-небудзь фармальны яго бок – марфалагічны ці словаўтваральны.

Марфалагічныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія супадаюць па структурна-граматычнай арганізацыі і лексічным складзе кампанентаў, але маюць марфалагічныя адрозненні знамянальных кампанентаў. Вылучаюцца наступныя віды міжмоўных фразеалагічных марфалагічных варыянтаў:

1) ФА, у якіх назіраецца варыяцыя ў міжмоўным плане адзіночнага і множнага ліку субстантыўных кампанентаў: бел. *вывесці на чыстую ваду* – польск. *wyprowadzić na czyste wody* ‘выкрыць чые-н. цёмныя справы, нядобрыя ўчынкi’, бел. *смаловы (смаляны) дуб* (плесці) – польск. *duby smalone (pleść)* ‘небыліцы, недарэчнасць’;

2) ФА, у якіх назіраецца разыходжанне роду субстантыўных кампанентаў: бел. *жаўтаротае птушаня* – рус. *желторотый птенец* ‘вельмі малады, нявопытны, наіўны чалавек’, бел. *як з гусі вада* – рус. *как с гуся вода* ‘абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н., не хвалюе, не крае каго-н.’;

3) ФА, у якіх назіраецца разыходжанне склону ці прыназоўнікава-склонавых формаў субстантыўных кампанентаў: бел. *даць гарбуз* – польск. *dać arbuza* ‘адмовіць таму, хто сватаецца’, бел. *каменем ляжыць на сэрцы* – балг. *камък лежи на сърцето* ‘выклікае вялікія пакуты’;

4) ФА, у складзе якіх дзеяслоўныя кампаненты ў адных мовах з’яўляюцца зваротнымі, у другіх – незваротнымі: бел. *гуляць з агнём* – балг. *играя се с огъня* ‘дзейнічаць неасцярожна, не лічачыся з небяспекай’.

Марфалагічная варыянтнасць найбольш уласціва назоўнікаваму кампаненту. У ім назіраюцца замены лікавых формаў, варыяцый канчаткаў, адрозненні ў родзе. Гэтыя відазмяненні, аднак, не выходзяць за межы адпаведнай парадыгмы суадноснага з кампанентам назоўніка ў яго свабодным ужыванні. Марфалагічная варыянтнасць абумоўлена рознымі прычынамі. Найбольш істотная з іх – узаемадзеянне з лексічнай сістэмай, генетычная сувязь фразеалагічнага кампанента з адпаведным словам свабоднага ўжывання.

Словаўтваральныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія супадаюць па структурна-граматычнай арганізацыі і лексічным складзе кампанентаў, але маюць словаўтваральныя адрозненні аднаго з кампанентаў (часам двух). У пераважнай большасці выпадкаў вар’іруюцца знамянальныя кампаненты, якія ў складзе фразеалагізмаў параўнаных моў маюць агульны карань, але

адрозніваюцца прыстаўкамі або суфіксамі (у некаторых выпадках аднакаранёвыя знамянальныя кампаненты ў адной мове ўжываюцца без прыстаўкі, у іншай (іншых) – з прыстаўкай): бел. *узляцець у наветра* – польск. *wylecieć w powietrze* ‘разбурыцца, падарвацца, загінуць ад узрыву’, бел. *мокая курыца* – польск. *zmokła kura* ‘чалавек, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд’, бел. *з быка ўпасці* – польск. *spaść z byka* ‘гаварыць ці рабіць што-н. недарэчнае’, бел. *замыльваць вочы* – польск. *mydlić oczy* ‘падманваць, ашукваць’, бел. *манна з неба падае* – польск. *manna z nieba spada* ‘каму-н. вельмі лёгка, само сабой дастаюцца сродкі для пражыцця, набытак і пад.’, бел. *сесці на свайго канька* – польск. *wsiąść na swego konika* ‘пачынаць размову на ўпадабаную, улюбёную тэму’.

Існаванне словаўтваральных варыянтаў абумоўлена тым, што наяўнасць ці адсутнасць пэўнага афікса ў кампаненце нейтралізуецца, паглынаецца агульным цэласным значэннем фразеалагізма.

Да ліку **канструктыўна-колькасных** міжмоўных **варыянтаў** адносяцца тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія адрозніваюцца колькасцю знамянальных або службовых кампанентаў, а таксама тыпам сінтаксічнай канструкцыі.

На ўнутрымоўным узроўні фразеалагізмы з неабавязковым, факультатыўным кампанентам (ці кампанентамі) класіфікуюцца даследчыкамі па-рознаму. Адны (А.В. Гарнік, В.І. Зімін, З.А. Рудакоўская) адносяць іх да лексічных варыянтаў, другія (Л.Н. Калеснікова, Р.Н. Папоў) – да сінтаксічных, трэція вылучаюць у асобны від варыянтаў – “эліпсаваныя” (Ф.М. Янкоўскі) або “колькасныя” (М.А. Даніловіч). Тэрмін “канструктыўна-колькасныя варыянты” ўпершыню выкарыстаны, а пасля і абгрунтаваны І.Я. Лепешавым. Канструктыўна-колькасныя варыянты фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў (рускай, польскай, балгарскай) могуць быць двух тыпаў:

1. Міжмоўныя варыянты, у адным з якіх прысутнічае дадатковы, пастаянны знамянальны або службовы кампанент, які з’яўляецца для фразеалагізма дадзенай мовы абавязковым і не вар’іруецца на ўнутрымоўным узроўні: бел. *прайсці праз агонь і ваду і медныя трубы* – польск. *przejsć przez ogień i wodę* ‘многа зведаць у жыцці, пабыць у розных цяжкіх абставінах’, бел. *на высокай хвалі* (трымацца, жыць) – польск. *na fali* ‘ў стане задаволіць самыя строгія патрабаванні’, бел. *ядуць мухі з камарамі* каго – рус. *едят тебя мухи* ‘вokліч незадавальнення, здзіўлення, захаплення і пад.’, бел. дыял. *дзе горкі перац расце* – польск. *gdzie pieprz rośnie* ‘прэч (ісці, пайсці, гнаць, прагнаць і пад.)’. Выказванне злосці на каго-н., жадання пазбавіцца каго-н.’, бел. *лавіць рыбу* – польск. *w posu rybu łowić* ‘выдзяляць мачу’, бел. *соль зямлі* – балг. *солта на земята* ‘лепшыя прадстаўнікі народа, цвет якога-н. асяроддзя’;

2. Міжмоўныя варыянты, асобны (ці асобныя) з якіх могуць ужывацца з неабавязковым, факультатыўным кампанентам, які адсутнічае ў складзе структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў іншых моў: бел. *ціш ды гладзь* – рус. *тишь да гладь <и божья благодать>* ‘поўны спакой,

ціхамірнасць дзе-н.', бел. *ляжаць у <сырой> зямлі* – польск. *leżeć w ziemi* 'быць мёртвым; быць пахаваным', бел. *круціць вала <за хвост>* – рус. *крутит вола* 'гаварыць што-н. недарэчнае, бязглуздае', бел. (сядзець, стаяць і пад.) *як на <гарачым> вуголлі* – балг. *като на възлени* 'у стане крайняга хвалявання, неспакою, трывогі і пад.'

Апісваючы выпадкі эліпсацыі фразеалагічных адзінак, іншы раз зазначаюць, што "гэта, несумненна, змяненні ўнутрысістэмнага тыпу, якія спараджаюцца самой фразеалагічнай сістэмай мовы" [17, с. 81]. Але ж аналагічная з'ява назіраецца і ў парэміялогіі, і ў сінтаксісе. Таму варта пагадзіцца з В.М. Макіенкам, які лічыць памяншэнне колькасці кампанентаў у фразеалагізме "адной з праяў прынцыпу моўнай эканоміі, які ўласцівы ўсім узроўням мовы" [21, с. 79].

Якія ж кампаненты на міжмоўным узроўні падпадаюць пад скарачэнне? Факты сведчаць пра тое, што могуць выпадаць як сэнсаўтваральныя, так і найменш важкія ў сэнсавым плане кампаненты, а таксама тыя, што ў аднолькавай ступені з іншымі кампанентамі фразеалагізма ўдзельнічаюць у фармаванні яго значэння. Аднак звычайна апускаюцца менавіта тыя кампаненты, якія з'яўляюцца, кажучы словамі В.М. Тэліі, "неістотнымі для камунікатыўнага зместу знака" (займеннікавыя, злучнікавыя, прыназоўнікавыя). Але так бывае пераважна на ўнутрымоўным узроўні. На міжмоўным узроўні, як паказвае супастаўляльны аналіз, у якасці дадатковых кампанентаў фразеалагічных адпаведнікаў найчасцей выступаюць кампаненты, суадносныя з прыметнікам або прыназоўнікава-склонавай формай назоўніка.

Канструктыўна-колькасная варыянтнасць на міжмоўным узроўні можа быць вынікам не толькі скарачэння, але і пашырэння кампанентнага складу фразеалагічнай адзінкі. Пашырэнне складу фразеалагізма характэрна для фразеалогіі ў той жа ступені, што і памяншэнне колькасці кампанентаў, і абумоўлена семантычнымі прычынамі – у першую чаргу неабходнасцю ўзмацніць экспрэсію ўстойлівага спалучэння, больш дэталёва апісаць вобразна пераэсэнсаваны элемент аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Фанетычныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія адрозніваюцца адзін ад другога якім-небудзь гукам, нязначнымі асаблівасцямі ў агаласоўцы аднаго з кампанентаў: бел. як *Ціліп з канпель* – польск. *jak filip z kopori* 'зусім нечакана, знянацку', бел. *на сваёй скурцы* – рус. *на своей шкуре* 'непасрэдна на самім сабе, асабіста, на ўласным вопыце' і інш.

Камбінаваныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія спалучаюць адначасова дзве і больш разнавіднасці вар'іравання. На думку некаторых даследчыкаў, гэты від варыянтнасці з'яўляецца камбінацыяй лексічнага і фармальнага вар'іравання ў межах міжмоўных структурна-семантычных адпаведнікаў. Але, як сведчаць моўныя факты, могуць быць і камбінацыі іншага характару: бел. *грэць змяю на сваіх грудзях* – рус. *согревать змею на груди* 'рабіць дабро чалавеку, які пасля адплачвае няўдзячнасцю' (марфалагічная + словаўтваральная +

канструктыўна-колькасная), бел. *у рожкі* – польск. *na rogi* ‘ўступаць у сутычку з кім-н.’ (лексічная + словаўтваральная); бел. *разбіць лёд* – польск. *przełamać pierwsze lody* ‘ліквідаваць нацягнутасць у адносінах паміж кім-н.’ (лексічная + марфалагічная + канструктыўна-колькасная); бел. *раскусіць арэшак* – польск. *zgrzyźć orzech* ‘адолець што-н. цяжкае, вырашыць якое-н. складанае пытанне’ (лексічная + словаўтваральная) і г.д.

Беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя варыянты (найперш лексічныя) неабходна адрозніваць ад міжмоўных фразеалагічных сінонімаў, у складзе якіх таксама нярэдка прысутнічаюць агульныя для іх кампаненты (напрыклад, бел. *грушы на вярбе* – балг. *от върба грозде* ‘ад вярбы вінаград’ ‘недарэчнасць, несусвеціца’, бел. *малако на губах не абсохла* – польск. *ta mleko pod wąsem (nosem)* ‘хто-н. малады і зусім нявопытны’, бел. *будаваць наветраныя замкі* – польск. *budować zamki na lodzie* ‘планавачь нерэальнае, нездзяйсняльнае, захапляцца нязбытнымі марамі’ і г.д.). Як відаць з гэтых прыкладаў, паміж фразеалагічнымі варыянтамі і сінонімамі ёсць шмат агульнага, а таму іх часта змешваюць. Гэта адбываецца як на ўнутрымоўным, так і на міжмоўным узроўнях. Так, напрыклад, у ТСБМ пададзеныя як варыянты аднаго фразеалагізма *браць за горла* і *браць за жабры, бокам вылезці і вомегам вылезці* і інш. У гэтым выпадку варта пагадзіцца з І.Я. Лепешавым, які не лічыць падобныя фразеалагізмы варыянтамі і прыводзіць некалькі крытэрыяў (моўных паказчыкаў) размежавання варыянтнасці і сінаніміі. Большасць з гэтых крытэрыяў вызначаецца актуальнасцю і на міжмоўным узроўні, у тым ліку і пры размежаванні беларуска-іншаславянскіх фразеалагічных варыянтаў і сінонімаў.

У міжмоўных фразеалагічных варыянтах назіраецца непарушнасць унутранай формы фразеалагізма, нязменна захоўваецца першапачатковы, этымалагічны вобраз. Сінонімам у адрозненне ад варыянтаў уласціва свая непаўторная ўнутраная форма. Напрыклад, бел. *варыцца ва ўласным саку* – польск. *smążyć się we własnym sosie* ‘смажыцца ва ўласным соусе’ нельга лічыць лексічнымі варыянтамі, паколькі ў кожнага з фразеалагізмаў свая непаўторная ўнутраная форма, свой вобраз. Аналагічным чынам да міжмоўных фразеалагічных сінонімаў, а не варыянтаў адносяцца наступныя фразеалагізмы: бел. *асіна* <*горкая, сухая*> *плача* ‘хто-н. заслугоўвае павешання’ (уласна беларускі са сваёй вобразнасцю) і рус. *верёвка плачет* (агульны для ўсходнеславянскіх моў са сваёй вобразнай асновай), бел. *снегу леташняга не дапросішся* і рус. *зимой снега не выпросишь* (у кожнага з фразеалагізмаў адметны ўнутраны вобраз) і г.д.

Міжмоўныя фразеалагічныя варыянты вызначаюцца супадзеннем колькасці сваіх значэнняў. Так, напрыклад, беларускі фразеалагізм *хоць ваўкоў ганяй* мае два значэнні – ‘вельмі холадна ў памяшканні’ і ‘вельмі прасторна’, а фразеалагізм рускай мовы *хоть волков морозь* выступае сінанімічным адпаведнікам толькі ў першым значэнні, другое значэнне яму не ўласціва. Таму дадзеныя фразеалагізмы не могуць лічыцца міжмоўнымі лексічнымі варыянтамі. Гэта два розныя фразеалагізмы, сінанімічныя ў першым значэнні.

Розныя варыянтныя змяненні фразеалагізма (лексічныя, марфалагічныя, словаўтваральныя і інш.) заўсёды адбываюцца ў рамках адной і той жа сінтаксічнай канструкцыі. Калі фразеалагізмы маюць неаднолькавую сінтаксічную структуру, то гэта ўжо не варыянты, а сінонімы. Як свабодныя словазлучэнні тыпу *васьмігадовы хлопчык* – *хлопчык васьмі гадоў*, *ісці дарогай* – *ісці па дарозе* слухна лічацца сінтаксічнымі сінонімамі, так і фразеалагізмы тыпу бел. *на злом галавы* – рус. *сломя голову* ‘1. не думаючы, безразважліва, неабачліва (рабіць што-н.)’, 2. ‘вельмі хутка, імкліва, стрымгалоў (ляцець, імчацца)’, бел. *мераць на свой арышын* (0,71м) – польск. *swą piędzią mierzyć* “сваёй пядзйй мераць” (*piędź* – пядзя ‘адлегласць ад вялікага пальца да ўказальнага’) ‘меркаваць пра каго-, што-н. вельмі суб’ектыўна, аднабакова, з асабістага пункту гледжання’, бел. *залівацца салаўём* – польск. *wywodzić słowicze trele* “выводзіць салаўіныя пошчакі” ‘гаварыць красамоўна, з вялікім захапленнем’, бел. *бяздонная бочка* – польск. *worek bez dna* “мяшок без дна” ‘невывярнутая крыніца матэрыяльных даброт’, бел. *чорна ў роце* – польск. *czarne podniebienie* ‘хто-небудзь вельмі злы, люты’ павінны кваліфікавацца не як варыянты, а як рознаструктурныя міжмоўныя фразеалагічныя сінонімы.

Міжмоўныя фразеалагічныя варыянты характарызуюцца таксама аднолькавай сінтаксічнай спалучальнасцю, функцыянальна-стылявой прыналежнасцю, экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкай.

Нярэдка межы паміж варыянтамі і сінонімамі вельмі хістка і рухомыя. У такіх выпадках, калі цяжка або немагчыма вызначыць, ці з’яўляюцца канкрэтна гэтыя звароты варыянтамі адной фразеалагічнай адзінкі або выступаюць як сінонімы, пытанне вырашаецца на карысць сінаніміі.

Лекцыя 3. МНАГАЗНАЧНАСЦЬ І АМАНІМІЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ НА МІЖМОЎНЫМ УЗРОЎНІ (4 гадзіны).

1. *Мнагазначныя фразеалагізмы, ступень іх семантычнай тоеснасці на міжмоўным узроўні.*
2. *Беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя амонімы.*

Фразеалагізмы розных славянскіх моў, тоесныя ў плане выражэння, г.зн. з аднолькавым кампанентным складам і структурна-граматычнай арганізацыяй, на міжмоўным узроўні нярэдка характарызуюцца розным семантычным аб’ёмам. У першую чаргу гэта датычыцца з’явы мнагазначнасці. Адзначаюцца выпадкі, калі адназначны фразеалагізм адной мовы ў іншай мове мае тоесны ў плане выражэння фразеалагізм з большым семантычным аб’ёмам, іншымі словамі – мнагазначны. І наадварот, мнагазначны фразеалагізм адной мовы ў іншай мове мае структурна-семантычны адпаведнік толькі ў адным са сваіх значэнняў, г.зн. адбываецца звужэнне семантычнага аб’ёму суадноснага фразеалагізма. Фіксуюцца таксама выпадкі, калі фразеалагічныя адзінкі з аднолькавым кампанентным складам і сінтаксічнай структурай у розных славянскіх мовах, з’яўляючыся мнагазначнымі, маюць неаднолькавую колькасць значэнняў. Так, напрыклад, дзеяслоўны фразеалагізм бел. *не пакінуць каменя на камені* – рус. *не*

оставить камня на камне – польск. *nie zostawić kamienia na kamieniu* – балг. *не оставя камък на камък* мае ва ўсіх чатырох мовах адно агульнае значэнне ‘знішчаць ушчэнт, разбураць да канца’, у беларускай і рускай мовах гэты фразеалагізм мае таксама значэнне ‘бязлігасна раскрытыкаваць каго-, што-н.’. Субстантыўны фразеалагізм бел. *чорнае золата* – рус. *черное золото* – балг. *черно злато* мае агульнае значэнне ‘нафта’, у балгарскай мове дадзены фразеалагізм мае таксама значэнне ‘вугаль’. Дзеяслоўны фразеалагізм бел. *таўчы ваду ў ступе* – рус. *толочь воду в ступе* – польск. *tluc wodę w morderzu* – балг. *чукам водата в хаван*, акрамя агульнага ва ўсіх чатырох мовах значэння ‘займацца бескарыснай, безвыніковай дзейнасцю, марна траціць час’, у беларускай і рускай мовах ужываецца таксама са значэннем ‘весці пустыя размовы, займацца балбатнёй, пустасловіць’. Несупадзенне семантычнага аб’ёму фразеалагізмаў з тоесным планам выражэння беларускай і іншых славянскіх моў назіраецца і ў наступных прыкладах: бел. *звіацца вужам (-ом) ‘хітрыць, спрытна выкручвацца’* // *Ворагі лісліва шыпелі, звіваліся вужам і ўпотаікі пырскалі ядам* (Крапіва) і рус. *извиваться ужом* 1 ‘хітрыць, спрытна выкручвацца’ // *По-видимому, он (обыватель) только то и делает, что приспособливается к обстоятельствам, извивается ужом* (Успенский), 2 ‘ільсціць, дагаджаць, дабіваючыся чаго-н.’ // *Я слишком горд, слишком благороден, чтобы извиваться ужом.* (Белинский); бел. *да жывога* 1 ‘вельмі глыбока (крыўдзіць, праймаць, праняць і пад.)’ // *Не годзе таго, што бацька да жывога мяне пакрыўдзіў, назваўшы не шляхцічам, дык яшчэ сыноч дачку нам баламуціць* (Дунін-Марцінкевіч), 2 ‘вельмі моцна (біць, збіваць і пад.)’ // *Праўду сказаць, і сыпалі хлопцу не раз да жывога, але Міхась неяксьці заціснуўся ў сабе, што ні піскне, ні войкне, хоць ты яго засячы да смерці* (Цётка) і польск. *do żywego* ‘вельмі глыбока (крыўдзіць, праймаць, праняць і пад.)’ // *Ostatnie słowa dotknęły ją do żywego* (“апошнія словы кранулі яе да жывога”); бел. *у тры ручаі* пот цячэ ‘вельмі моцна, шчодро’ // *Дзе ўжо там – як дзяржаўны экзамен здаваў, так працаваць даводзілася, што...як кажуць, пот у тры ручаі* (Краўчанка) і рус. 1 *в три ручья* пот течёт ‘моцна, шчодро’ // *Шутовкин перевёл дух. Пот валил с него в три ручья, а руки и губы его дрожали* (Данилевский), 2 *в три ручья* плакать ‘нястрымна, горка, моцна’ // *Жалею, сударь, вас: так слёзы в три ручья и катятся из глаз* (Судовщиков) і інш.

Нязначныя адрозненні ў семантычным аб’ёме тоесных ці гранічна блізкіх у плане выражэння фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні могуць назірацца і пры аднолькавай колькасці значэнняў. Так, напрыклад, фразеалагізм беларускай мовы *белая варона* мае значэнне ‘чалавек, рэзка непадобны на іншых людзей сваімі паводзінамі ці знешнім выглядам, не такі, як усе’. Структурна-семантычны фразеалагічны адпаведнік польскай мовы *biały kruk* “літаральна белы крумкач” ужываецца са значэннем ‘рэдкасць, унікум (звычайна пра кнігі)’.

Асобна трэба зазначыць, што пры наяўнасці тоеснасці плана выражэння некаторыя фразеалагізмы не могуць быць аднесены да ліку міжмоўных структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў, паколькі ў іх

назіраецца несупадзенне значэння, перш за ўсё дэнататыўна-сігніфікатыўнага аспекту (напрыклад, бел. *даць дуба* 'памерці' і польск. *dać dęba* 'ўцячы, даць драпака', польск. *kręcić głowę* 'хвалявацца, быць неспакойным' і чэшск. *kroutit hlavou* 'знак нязгоды' і г.д.). Такія фразеалагізмы варта разглядаць як аманімічныя.

На праблему вылучэння фразеалагічных амонімаў як на ўнутрымоўным, так і на міжмоўным узроўні няма адзінага погляду ў навуковай і навучальнай літаратуры. Так, на ўнутрымоўным узроўні, у межах выключна беларускай мовы, да ліку фразеалагічных амонімаў, згодна з Фразеалагічным слоўнікам Лепешава І.Я. (1993), адносяцца ўсяго толькі дзве пары фразеалагізмаў: *зялёная вуліца* ў значэнні 'строй салдат са шпіцрутэнамі' і *зялёная вуліца* 'свабодны шлях, без перашкод і затрымак'; *адным словам* 'добры, варты ва ўсіх адносінах' і *адным словам* 'карацей кажучы, завяршаючы сказанае'.

У іншых навуковых крыніцах у якасці аманімічных разглядаюцца фразеалагізмы: *лоб у лоб* 'насустрэч адзін аднаму' і *лоб у лоб* 'зусім аднолькавыя сілай, ростам', *закрываць вочы* каму 'быць побач з тым, хто памірае, у апошнія хвіліны яго жыцця' і *закрываць вочы* на што 'знарок не заўважаць чаго-небудзь важнага, значнага', *без духу* 'мёртвы' і *без духу* 'вельмі хутка' бегчы, уцякаць. Аднак такія фразеалагізмы, відаць, варта адносіць да ліку полісемантычных (мнагазначных), а не аманімічных з прычыны неаднолькавых іх спалучальных, кантэкстуальных асаблівасцей, ужывання выключна са словамі-суправаджальнікамі. Неаднолькавыя катэгарыяльныя значэнні таксама не могуць служыць крытэрыем для аднясення фразеалагізмаў да ліку аманімічных. Тым больш не варта разглядаць у якасці аманімічных, як гэта часам робіцца ў некаторых навучальных дапаможніках, сінтаксічна свабодныя словазлучэнні і фразеалагізмы (тыпу *падняцца на ногі* і пад.).

Трэба зазначыць, што фразеалагізмаў-амонімаў невялікая колькасць і ў іншых славянскіх мовах. Так, Фразеалагічны слоўнік рускай мовы засведчыў 3 пары фразеалагізмаў-амонімаў (пры гэтым асобныя выразы па-іншаму кваліфікуюцца ў параўнанні з беларускай фразеаграфіяй: напрыклад, *курам на смех* 'вельмі недарэчна, бяссэнсава, смехатворна' і *курам на смех* 'зусім мала', пададзення ў рускай мове як амонімы, у беларускай мове разглядаюцца ў якасці мнагазначных), у Фразеалагічным слоўніку ўкраінскай мовы няма ніводнага амоніма.

На міжмоўным узроўні колькасць беларуска-іншаславянскіх фразеалагічных амонімаў узрастае і іх вылучэнне важна з п.г.л. складання перакладных фразеалагічных даведнікаў, пры пошуку найбольш поўных, дакладных фразеалагічных адпаведнікаў, якімі ў першую чаргу, безумоўна, з'яўляюцца структурна-семантычныя адпаведнікі.

Фразеалагізмы беларускай і той або іншай славянскай мовы, якія супадаюць па форме (кампанентным складзе і сінтаксічнай структуры), але маюць рознае значэнне, належаць да ліку **міжмоўных фразеалагічных амонімаў**.

Нягледзячы на агульнасць кампанентнага складу і сінтаксічнай структуры, тоеснасць дэнаматыўна-сігніфікатыўнага аспекту семантыкі не дасягаецца, напрыклад, у наступных фразеалагізмах беларускай і іншых славянскіх моў: бел. *даваць копаці* ‘суро́ва распраўляцца з кім-н., караць, знішчаць каго-н. (часцей ворага)’ // *Расла і грывела слава заслонаўцаў, якія так хвацка “рубілі” гітлераўскую нечысць, давалі копаці фашыстам* (Лынькоў) і рус. *давать копоти* ‘мо́цна палохаць, пужаць, наганяць страху’ // – *Да и задал же ты, братец, тут полковнику копоти, напугал его здорово* (Данилевский); бел. *сабаку пад хвост* у значэнні 1 ‘упустую, дарэмна, марна (траціць, выкідваць і пад.)’, 2 ‘што-н. не вартае ўвагі, дрэннае’ і балг. *кучето под опашката* “літаральна сабаку пад хвост” у значэнні ‘ў дрэннае аддаленае месца, у мядзеджы куток (накіраваць каго-н.)’; бел. *як лёду* ‘роўна столькі, колькі названа (рублёў, гадоў, працэнтаў і пад.)’ і польск. *jak lodu* ‘вельмі многа, у вялікай колькасці (найчасцей пра грошы)’ // *Mieć pieniędzy jak lodu* (“мець грошай як лёду”) і інш.

Такім чынам, тоеснасць плана выражэння разнамоўных фразеалагізмаў далёка не заўсёды гарантуе супадзенне іх плана зместу.

У міжмоўных фразеалагічных амонімах носьбіты кожнай асобнай мовы па-свойму разумеюць унутраны вобраз фразеалагізма, яго ўнутраную форму, якая ствараецца ў працэсе ўзаемадзеяння свабоднага словазлучэння з пераасэнсаваным на яго аснове фразеалагізмам. Сэнсавы і метафарычны эффект такога ўзаемадзеяння можа не супадаць у розных славянскіх мовах. Унутраная форма фразеалагізма сама па сабе не здольна выступаць ў якасці сэнсаўтваральнай (дыферэнцыяльнай) прыметы фразеалагічнага значэння. Аднак, на думку вядомага даследчыка рускай фразеалогіі У.П. Жукава, “агульнае (цэласнае) значэнне фразеалагізма матывуецца ўнутраным вобразам (унутранай формай), які падлягае расшыфроўцы” [9, с. 8]. Носьбіты розных славянскіх моў могуць па-свойму “расшыфраваць” унутраны вобраз, што ляжыць у аснове фразеалагізма, суаднесці яго з агульным значэннем ФА на падставе нацыянальна-спецыфічнай матывіроўкі. Так, напрыклад, значэнне фразеалагізма беларускай мовы *трымаць камень за пазухай* ‘затойваць злосць на каго-н., быць гатовым зрабіць што-н. дрэннае каму-н.’ матывуецца ўнутраным вобразам, у аснове якога ляжыць уяўленне аб прызначэнні “каменя” як сродку, пры дапамозе якога наносіць удар. Значэнне тоеснага ў плане выражэння фразеалагізма балгарскай мовы *държа камък в пазухата си* ‘спакойна, стрымана адносіцца да нечага’, наадварот, матывуецца ўнутраным вобразам, заснаваным на непрымяненні гэтага сродку, а значыць, захаванні стрыманасці, спакою, вытрымкі.

Лекцыя 4. ЭТЫМАЛАГІЧНАЯ І АРЭАЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ(4 гадзіны).

1. *Этымалагічная характарыстыка фразеалагізмаў беларускай мовы.*
2. *Арэальная характарыстыка фразеалагізмаў. Прынцыпы вылучэння фразеалагічных арэалаў. Класіфікацыя арэалаў.*

Паводле свайго паходжання фразеалагізмы характарызуюцца разнастайнасцю і складанасцю. Розныя яны па часе ўзнікнення, па месцы, дзе ўпершыню склаліся, па шляхах, якімі трапілі ў нашу літаратурную мову.

Паходжанне фразеалагізмаў (і слоў) вывучае этымалогія, якая раскрывае зыходнае, першапачатковае значэнне слоў, выразаў (грэч. *etymos* – “сапраўдны, зыходны” + *logos* “сэнс, значэнне”).

Фразеалагізмам, як і словам, уласціва ўнутраная форма – той першапачатковы вобраз, што лёг у аснову назвы, тая прымета, паводле якой названы пэўны прадмет ці з’ява. У адных фразеалагізмах унутраная форма лёгка ўсведамляецца, матыў іх узнікнення зразумелы. Напрыклад, выразы *віляць хвостом*, *гнуць спіну* ўспрымаюцца на фоне адпаведных пераменных словазлучэнняў як жывыя метафарычныя ўтварэнні. Яны ўзніклі ў выніку пераасэнсавання свабодных словазлучэнняў, але не кожнага слова паасобку, а ўсяго словазлучэння, г.зн. на сінтаксічным узроўні. Такія матываваныя, моцна спаяныя фразеалагічныя групы лёгка расшыфроўваюцца як вобразныя выразы і не патрабуюць этымалагічнага аналізу. Іх называюць фразеалагічнымі адзінствамі. Пераважная большасць фразеалагізмаў – адзінствы.

Другая група – фразеалагічныя зрашчэнні. Гэта нематываваныя выразы са страчанай унутранай формай. Паміж знешняй гукавой абалонкай такіх фразеалагізмаў і іх сучасным значэннем няма ніякай сувязі: *адамаў яблык* – ‘кадык’ (узнікненне звязана з наступным павер’ем: калі біблейскі Адам стаў есці яблык, што дала яму Ева, сарваўшы, насуперак богавай забароне, з дрэва пазнання дабра і зла, то кавалачак засеў у горле і назаўсёды ператварыўся ў выступ, які як кляймо грэху перадаецца ўсім мужчынам), *журавель у небе* – ‘аддаленая будучыня’ (частка прыказкі *лепш сініца ў руках, чым журавель у небе*). Пошукі і аднаўленне іх зыходнага семантычнага вобраза ўваходзяць у задачу этымалогіі.

Паводле паходжання фразеалагізмы падзяляюцца на чатыры групы: 1) **спрадвечна беларускія**, 2) **запозычаныя**, 3) **фразеалагічныя калькі**, 4) **фразеалагічныя паўкалькі**, або няпоўныя калькі.

Спрадвечна беларускімі называюцца фразеалагізмы, якія ўзніклі ў беларускай мове або перайшлі па спадчыне з агульнаславянскай ці ўсходнеславянскай моў. У гэтым асноўным ярусе фразеалагічных рэсурсаў вылучаюць агульнаславянскія фразеалагізмы, што ўзніклі ў агульнаславянскую эпоху і ўжываюцца ва ўсіх ці амаль ва ўсіх сучасных славянскіх мовах: *бабіна лета* ‘ясныя цёплыя дні пачатку восені’ (параўн.: рус. *бабье лето*, польск. *babie lato*) – серабрыстае павуцінне, што бабіным летам плыве над зямлёй, падобнае на доўгія сівыя валасы старой жанчыны; *на край свету* ‘вельмі далёка’ (параўн.: рус. *на край света*, польск. *na koniec*

świata, балг. *накрай света*) – даўней лічылі, што зямля плоскі чатырохвугольнік з дахам-небам, а край свету – месца, дзе неба сыходзіцца з зямлёй і інш. Усходнеславянскія фразеалагізмы, вядомыя толькі беларусам, рускім і ўкраінцам, з’явіліся, калі ўсходнія славяне жылі адасоблена ад заходніх і паўднёвых (VI – XIV стст.): *агарод гарадзіць* ‘задумваць, распачынаць справу, з якой многа клопату’ (параўн.: рус. *огород городитъ*, укр. *город городити*) узнік на аснове свабоднага словазлучэння, дзе першае слова ‘агароджа’, а другое – ‘будаваць’ і абодва паходзяць ад слова горад, даўнейшае значэнне – ‘рабіць абароннае збудаванне з зямлі і бярэвення’; *цма-цмушчая* ‘вельмі многа’ (параўн.: рус. *тьма-тьмущая*, укр. *тьма-тьмуца*), *цма* – архаічны лічэбнік, ва ўсходнеславянскай мове азначаў ‘дзесяць тысяч’, *цма цем* – ‘сто тысяч’ і інш. Уласна беларускія фразеалагізмы ўжываюцца звычайна толькі ў беларускай мове і ўзніклі з ўтварэннем і развіццём беларускай народнасці (з XIV – XV стст.): *на скрут галавы* ‘бязглузда, неабачна’, з дзеяслоўнага фразеалагізма *скруціць галаву*, адно са значэнняў якога ‘загінуць, знявечыцца’; *як жару (агню) ухапіўшы* бегчы ‘хутка, спяшаючыся’, узнікненне абумоўлена асаблівасцямі дарэвалюцыйнага сялянскага быту – людзі бераглі, эканомілі запалкі і сусед да суседа бегаў узяць агню, каб распаліць у печы; *цыганскае сонца* ‘месяц, начное свяціла’, адлюстроўвае даўнейшы быт цыганоў, якія начавалі ў шатрах або пад адкрытым небам, пераязджалі на новае месца, асабліва ў гарачую летнюю пару, пры святле месяца і для якіх “ноч – матка: усё гладка” (намёк на крадзеж коней); *даць пудла* ‘памыліцца, схібіць’, паходзіць з мовы паляўнічых, дзе *пудла* – ‘няўдачны стрэл, промах’, першапачатковае значэнне выслоўя – “спудлаваць, прамахнуцца, страляючы; толькі спудзіць птушку ці звер” і інш.

Запазычаныя фразеалагізмы (крыху больш за сотню) прыйшлі ў беларускую мову, у адрозненне ад слоў, пераважна з роднасных моў (царкоўнаславянскай, рускай, польскай, украінскай) і выкарыстоўваюцца без змяненняў, з той, што і мове-крыніцы, граматычнай структурай і кампанентным складам: *дражніць гусей* ‘злаваць, выклікаць злосць’ запазычаны з рускай мовы (байка Крылова “Гусі”); *адна шайка-лейка* ‘група людзей, аб’яднаных агульнымі антарэсамі ці паводзінамі, учынкамі’ запазычаны з рускай мовы (з латышскімі каранямі), у рускай мове слова *шайка* аманімічнае: I. ‘банда’, II. ‘пасудзіна для вады’, адбылося каламбурнае змяшэнне з дабаўленнем слова той жа семантычнай групы *лейка*, латышскія карані – шайка з латышск. *šaiķa* ‘шмат народу’; *даць гарбуз* ‘адмовіць пры сватанні’ запазычаны з украінскай мовы (*дати гарбуза*); *вастрыць зубы* ‘ненавідзячы каго-н., рыхтаваць якую-н. непрыемнасць’ запазычаны з польскай мовы (*ostrzyć zęby*), мяркуюць, узнікненне звязана з перыядам Стафана Баторыя, польскага караля (1574 – 1586), у гербе якога было тры зубы, калі ён гневаўся на каго-н., то гаварылі, што вострыць зубы на яго); *альма-матэр* (*alma-mater*) ‘вобразная назва універсітэта’, літаральна карміцелька-маці запазычаны з лацінскай мовы і інш.

Калькі (блізкія да запазычанняў) – копіі іншамоўных выказаў, у якіх кожны кампанент перакладзены на нашу мову сэнсавым адпаведнікам (з англ. мовы *keep powder dry* “трымаць порах сухім” ‘быць пільным, быць у баявой гатоўнасці’, Алівер Кромвель, кіраўнік буржуазнай рэвалюцыі XVII ст., калі войска павінна было фарсіраваць раку, ён нібыта сказаў: “Спадзявайцеся на бога, але порах трымайце сухім”; *round table* “за круглым сталом” ‘з роўнымі правамі (на перагаворах, абмеркаванні)’, паходзіць з часоў караля Артура (V-VI стст.), калі ўсе рыцары, седзячы за круглым сталом, адчувалі сябе роўнымі з каралём) і інш.

Паўкалькі – гэта часткова пераклад, часткова запазычанне з іншай мовы. Асобныя кампаненты ў паўкальках не перакладаюцца па розных прычынах: або гэтыя словы невядомыя за межамі фразеалагізма, або яны агульныя для мовы, якая калькуе, і мовы, з якой калькуецца (*душа наростхрыст* ‘шчыры, адкрыты (пра чалавека)’, паўкалька з рус. *душа нарастаику*, згодна са слоўнікам Даля, адно са значэнняў слова *душа* ‘ямачка пад кадыком на шыі’, на грудзях, каля душы (“ямачкі”), раней насілі, хавалі грошы; *без году тыдзень* ‘зусім нядаўна’, паўкалька з рус. *без году неделя*, каламбурная пераробка *без недели год*; *заліць чарвяка* ‘выпіць спіртнога’, паўкалька з польск. *zalać robaka*, літаральна “заліць чарвяка”) і інш.

Пры этымалагічнай характарыстыцы фразеалагізмаў беларускай мовы ў некаторых даведніках, апрача тэрмінаў “агульнаславянскі”, “усходнеславянскі”, “уласна беларускі”, сустракаюцца і такія, як “агульны для ўсходнеславянскіх моў” (*голад не цётка*; *зарубіць сабе на носе*), “агульны для беларусаў і рускіх” (*ні даць ні ўзяць*; *чуць свет*), “агульны для беларусаў і ўкраінцаў” (*наспееш з козамі на торг*; *як мыла з’еў*), “агульны для беларусаў і палякаў” (*у гарачай вадзе купаны*; *як Піліп з канпель*). Зразумела, што гэта не зусім дакладная кваліфікацыя фразеалагізмаў: сярод іх могуць быць і беларускія, якія перайшлі ў іншыя мовы, і, наадварот, запазычанні з рускай або ўкраінскай ці польскай моў. Дакладную характарыстыку ў генетычным плане гэтыя выслоўі могуць атрымаць толькі з шырокім вывучэннем славянскай фразеалогіі ў гістарычным плане, калі будучь складзены гістарычныя слоўнікі фразеалагізмаў славянскіх моў.

На сучасным этапе этымалагічная характарыстыка фразеалагізмаў у значнай ступені абумоўлена арэальнай характарыстыкай. Структурна-семантычныя адпаведнікі фразеалагізмаў, як і любая моўная з’ява, маюць свае пэўныя межы распаўсюджвання. Гэта прадугледжвае ўстанаўленне і інтэрпрэтацыю розных арэалаў, якія аб’ядноўваюць тыя або іншыя мовы на аснове наяўнасці агульных для іх фразеалагічных адзінак.

Арэалы фразеалагічных структурна-семантычных адпаведнікаў у навуковай літаратуры звычайна класіфікуюцца па чатырох прыметах: 1) па форме, якую маюць арэалы, адлюстраваныя на геаграфічнай карце (картаграфічная класіфікацыя), могуць быць суцэльнымі (неперарванымі): бел. *вешаць сабак* – рус. *вешать собак* – укр. *вішати собак* (псів) – польск. *wieszać psy* ‘насміхацца з каго-небудзь, абвінавачваць, лаяць кагосьці’ і перарваныя: бел. *чорная кошка прабегла* – рус. *черная кошка пробежала* –

укр. *чорна кішка пробігла* – балг. *мінала е черна котка* ‘хто-небудзь пасварыўся з кім-небудзь’; 2) па колькасці моў, што складаюць арэалы (лінгваквантытатыўная класіфікацыя): двухмоўны арэал – бел. *як гусь з парасём* – польск. *jak geś z prosięciem* ‘не разумеючы адзін аднаго, парознаму адносячыся да прадмета размовы’, трохмоўны – бел. *як з крыжа зняты* – укр. *як з хреста знятий* – польск. *jak z krzyża zdjęty* ‘знямоглы, вельмі слабы’, чатырохмоўны – бел. *як з гусі вада* – рус. *как с гуся вода* – укр. *як з гуски вода* – польск. *jak z gęsi woda* ‘ніяк не дзейнічае, не ўплывае на каго-небудзь, нічога не робіцца з кім-небудзь’ і г.д.; 3) па колькасці фразеалагічных структурна-семантычных адпаведнікаў, што напаўняюць арэалы (фразеаквантытатыўная класіфікацыя), як правіла, падзяляюцца на малыя, сярэднія, вялікія і буйныя; 4) па ступені генетычнай блізкасці моў, якія складаюць арэалы (лінгвагенетычная класіфікацыя), падзяляюцца на генетычна аднародныя: бел. *у свіныя галасы* – укр. *у свиний голос* ‘позна, запознена’ і генетычна змешаныя: бел. *падтуліць хвост* – рус. *поджат хвост* – укр. *піджати хвіст* – балг. *свия си опашка* – сербскахарв. *подвити реп* ‘спалохаўшыся, стаць асцярожным’.

Наяўнасць беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў абумоўлена, як правіла, дзвюма прычынамі: 1) яны могуць мець генетычную агульнасць. Гэта адзінкі, якія ўжываюцца ва ўсіх ці амаль усіх славянскіх мовах і якія, хутчэй за ўсё, узніклі ў агульнаславянскую эпоху (бел. *мурашкі бегаюць па целе (на спіне, на скурцы)* – рус. *мурашки бегают по телу (спине, коже)* – укр. *мурашки бігають по спині (по тілу, по шкірі)* – польск. *mrówki chodzą po plecach* – балг. *мравки лаят по тялото (гърба, кожата)* ‘хто-небудзь адчувае дрыжкі ад моцнага страху, хвалявання і пад’; бел. *ранняя птушка* – руск. *ранняя птица* – укр. *рання пташка* – польск. *ranny ptaszek* – балг. *рано пиле* ‘дбайны, руплівы чалавек, які рана ўстае ці раней за іншых прыходзіць куды-небудзь’ і г.д.). Аналагічных выказаў з такой самай вобразнасцю, значэннем і граматычнай структурай няма ў іншых еўрапейскіх (неславянскіх) мовах; 2) узнікненне значнай колькасці беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў можа таксама быць вытлумачана працэсам узаемадзеяння славянскіх моў у выніку побытавых, грамадска-палітычных, культурных кантактаў, што адбываліся ў перыяд значна пазнейшы за агульнаславянскую эпоху. У выніку такіх кантактаў беларускага і іншых славянскіх народаў узніклі структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі, арэал распаўсюджання якіх абмяжоўваецца, як правіла, 2-3 мовамі. У іншых славянскіх мовах такім фразеалагізмам адпавядаюць адзінкі з іншай структурай, кампанентным складам і вобразнай асновай. Так, напрыклад, беларуска-польскія моўныя кантакты XVII – XVIII ст.ст. з’явіліся прычынай узнікнення шэрага абсалютных беларуска-польскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў: бел. *як бабёр* – польск. *jak bóbr* ‘доўга і жаласліва плакаць’ (параўн.: рус. *в три ручья*, балг. *ляя реки от сълзи*); бел. *зух супроць мух* – польск. *zuch do much* ‘смелы, самаўпэўнены толькі сярод слабых’ (параўн.: рус. *молодец против овец*, балг. *лъв с овча*

опаішка “леў з авечым хвастом”); бел. *грушы на вярбе* – польск. *gruszek na wierzbie* ‘недарэчнасць, несусвецца’ (параўн.: рус. *развесистая клюква*, балг. *от върба грозде* “на вярбе вінаград”) і інш.

Беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя арэалы не раўназначныя па сваім аб’ёме. Як паказваюць статыстычныя назіранні, па колькасці структурна-семантычных адпаведнікаў дамінуюць двухмоўныя (беларуска-рускі, беларуска-польскі) арэалы. Істотнай напоўненасцю фразеалагічнымі структурна-семантычнымі адпаведнікамі вызначаецца таксама трохмоўны арэал, у які ўваходзяць усе ўсходнеславянскія мовы – беларуская, руская, украінская. Гэты факт, відаць, тлумачыцца большай ступенню ўзаемадзеяння моў і культур менавіта беларускага, рускага, польскага, украінскага народаў у выніку значнай агульнасці іх гістарычнага лёсу, а таксама блізкасці тэрыторыі. Варта адзначыць і той факт, што колькасць беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў змяншаецца па меры павелічэння колькасці моў, для якіх яны з’яўляюцца агульнымі. Такім чынам, розныя па накіраванасці і інтэнсіўнасці фразеалагічныя сувязі, якія фарміраваліся ў працэсе шматвяковага гістарычнага развіцця беларускай і іншых славянскіх моў, аказалі істотны ўплыў на колькасць агульных структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў.

Арэальная характарыстыка фразеалагізмаў беларускай мовы далёка не заўсёды супадае з этымалагічнай характарыстыкай. Адзначаюцца выпадкі, калі ўласна беларускія ці, напрыклад, усходнеславянскія паводле паходжання фразеалагізмы маюць больш шырокі арэал распаўсюджвання. Так, усходнеславянскія, згодна з “Этымалагічным слоўнікам фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава (1981), па сваёй генетычнай прыродзе фразеалагізмы *дзесятая вада на кісялі* ‘вельмі далёкі сваяк’ або *віламі на вадзе пісана* ‘невядома, ці ажыццявіцца што-небудзь’ уласцівы і польскай мове, у якую яны, відаць, трапілі шляхам запазычання з усходнеславянскіх моў. Дадзеныя ФА (*dziesiąta woda po kisielu, widłami na wodzie pisane*) фіксуюцца асобнымі лексікаграфічнымі крыніцамі польскай мовы (у прыватнасці *Słownikiem języka polskiego pod red. Witolda Doroszewskiego* (1967, т.IX, с.1197 –1199) і выкарыстоўваюцца паралельна з фразеалагічнымі сінонімамі з іншым кампанентным складам, сінтаксічнай будовай, вобразнай асновай (*trzecia woda z gruszek* “трэцяя вада з груш”, *palcem (patykiem) na wodzie pisane* “пальцам (палкай) на вадзе пісана”). Таму, з’яўляючыся ўсходнеславянскімі паводле паходжання, такія фразеалагізмы ўваходзяць у чатырохмоўны фразеалагічны арэал, які аб’ядноўвае беларускую, рускую, украінскую і польскую мовы.

Лекцыя 5. НАЦЫЯНАЛЬНА СПЕЦЫФІЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (4 гадзіны).

1. *Нацыянальна спецыфічныя ў плане зместу фразеалагізмы беларускай мовы.*
2. *Нацыянальна спецыфічныя ў плане выражэння фразеалагізмы беларускай мовы.*
3. *Агульныя рысы ў фразеасемантычным мадэліраванні ў розных славянскіх мовах.*

Фразеалагізмы сведчаць пра самабытнасць, адметнасць вобразнага мыслення кожнага народа. Пры знешнім стандартзе жыцця праз мову, а значыць, і праз фразеалогію, якая, па словах акадэміка В.У. Вінаградава, з'яўляецца “душой” любой мовы, народ выяўляе тое спецыфічнае, што характэрна менавіта для яго ўкладу мыслення.

Пры разглядзе фразеалогіі розных моў непазбежна паўстае пытанне пра нацыянальна-культурную спецыфіку фразеалагічных адзінак і спосабы іх перадачы сродкамі іншай мовы.

Пад нацыянальна спецыфічнымі ў плане зместу фразеалагізмамі беларускай мовы намі разумеюцца ўстойлівыя выразы, значэнне якіх у іншых мовах не можа быць перададзена структурна-семантычнымі фразеалагічнымі адпаведнікамі або фразеалагічнымі сінонімамі (напрыклад, бел. *малатарня пустая* ‘балбатун, пустаслоў’ у іншых славянскіх мовах перадаецца толькі тоеснымі лексічнымі сродкамі: польск. *pleciuch*, рус. *пустомеля*). Нацыянальна-культурная аснова плана зместу беларускай ФА *малатарня пустая* пацвярджаецца таксама наяўнасцю ў беларускай мове канцэптуальнай метафары: *гудзе (грыміць) як пустая малатарня*. Такія фразеалагізмы маюць сваю гісторыю ўзнікнення, адлюстроўваюць пэўную часцінку жыцця беларускага народа і ўспрымання ім навакольнай рэчаіснасці. Асабліва выразна нацыянальная спецыфіка іх плана зместу выяўляецца ў тым выпадку, калі ў аснове фразеалагічнага вобраза ляжаць нацыянальна спецыфічныя ўяўленні, звычаі, павер’і. Так, напрыклад, узнікненне фразеалагізма *бусел рэпу пасеяў* ‘у каго-н. цыпкі на нагах’ абумоўлена наяўнасцю ў беларускай мове перыфразы *буслова рэпа* – раска – дробная водная расліна, якая зацягвае паверхню прэсных вод і знешне вельмі нагадвае цыпкі. Фразеалагізм *на зязюлю (пра зязюлю)* абазначае ‘мала, крыху (пра дробныя грошы)’ і адлюстроўвае існуючае ў беларускага народа павер’е пра тое, што неабходна пакідаць грошы на той момант, калі ўвесну першы раз пачуеш, як закукуе зязюля. Фразеалагізмы беларускай мовы *зайца драць* ‘браць выкуп на вяселлі звычайна гарэлкай, перагарадзіўшы дарогу маладым’, *граць на капусту* ‘віншаваць маладых, сватоў і гасцей музыкай, атрымліваючы за гэта невялікую плату’ адлюстроўваюць нацыянальна спецыфічнае бачанне асобных элементаў вясельных абрадаў.

Пэўную колькасць нацыянальна спецыфічных у плане зместу беларускіх фразеалагізмаў складаюць адзінкі, якія сфарміраваліся ў выніку фразеалагізацыі індывідуальна-аўтарскіх крылатых выразаў. Сталі фразеалагізмамі, напрыклад, такія крылатыя выразы беларускіх аўтараў:

жаба ў каляіне ‘нікчэмнасць, асуджаная на пагібель’ (К.Крапіва), *кветкі з чужых палёў* ‘запазычаныя з іншых прац матывы, вобразы, думкі і іх выражэнне’ (Ю.Гаўрук) і інш. Разам з тым, некаторыя аўтарскія па паходжанні фразеалагізмы могуць і не быць на міжмоўным узроўні нацыянальна спецыфічнымі ў плане зместу. Напрыклад, фразеалагізм беларускай мовы *быць на кані і пад канём* ‘у самых разнастайных, прыемных і непрыемных сітуацыях’ (В.Дунін-Марцінкевіч), з’яўляючыся ўласна беларускім паводле паходжання, тым не менш мае поўны структурна-семантычны адпаведнік у рускай мове (відаць, запазычанне з беларускай мовы) – *на коне і под конём*, а таксама фразеасемантычныя (сінанімічныя) адпаведнікі ў іншых славянскіх мовах: польск. *na wozie i pod wozem*, балг. *и в голямо решето и в малко сито* ‘і ў вялікім рэшаце і ў малым сіце’).

Пераважная большасць нацыянальна спецыфічных у плане зместу фразеалагізмаў беларускай мовы ўтварылася фразеолога-сінтаксічным спосабам, г.зн. на базе сінтаксічна свабодных словазлучэнняў у выніку іх пераасэнсавання. Найчасцей узнікненне таго ці іншага фразеалагізма звязана з метафарычным пераасэнсаваннем адпаведнага свабоднага словазлучэння – пераносам назвы з адной з’явы на другую на аснове падабенства паміж імі. У аснове такога пераносу ляжыць прыхаванае параўнанне, уяўная сувязь паміж дзвюма з’явамі. Пры метафарычным пераасэнсаванні пэўнае абстрактнае паняцце, увасобленае ў фразеалагізме, перадаецца праз канкрэтны вобраз, праз нагляднае ўяўленне пра каго-небудзь ці што-небудзь або праз нерэальны вобраз. Вось толькі некалькі прыкладаў нацыянальна спецыфічных у плане зместу беларускіх фразеалагізмаў, утвораных у выніку метафарычнага пераасэнсавання: *як сабакі рвуць* ‘вельмі моцна навярэдзана (ад працяглай хады, бегу і пад.)’, *Часцей пра ногі.*, *козамі сена травіць* ‘рабіць лішнія расходы, пераводзіць дабро’, *аж гай шуміць* ‘лепей, мацней быць не можа’, *вуж галавы не ўткне* ‘занадта густа. Пра густа парослыя дрэвы, кусты, травы’, *кароўка ацялілася* ‘хто-н. набыў крыніцу дадатковых матэрыяльных даходаў, незаконнага прыбытку’ і інш.

Значэнні нацыянальна спецыфічных у плане зместу беларускіх фразеалагізмаў у іншых мовах перадаюцца лексічнымі сродкамі, г.зн. апісальным шляхам: бел. *паказаць як барсук <свай> дзяцей гладзіць* ‘пакараць каго-н. (звычайна дзяцей), моцна прайшоўшыся сагнутым пальцам па галаве ад лоба да патыліцы і наадварот’, *і куры не шэпчуць* ‘ніхто нічога не гаворыць пра каго-н., хто-н. не з’яўляецца аб’ектам размовы’, *злавіць лісу* ‘неасцярожна прапаліць вопратку пры агні’, *за варону замуж аддаць* ‘выкінуць за плот здохлую ці блізкую да смерці свойскую жывёліну, птушку’, словам: бел. *звязаць за чубы* – рус. *стравить*, сінанімічным радам слоў: бел. *смешкі строіць* – рус. *подтрунивать, насмехаться*, свабодным словазлучэннем ці сказам: бел. *няўрокам кажучы* – рус. *чтобы не сглазить*.

Значна часцей нацыянальная спецыфіка фразеалагізмаў праяўляецца ў іх плане выражэння. Падабенства псіхафізічных асаблівасцей людзей любой нацыянальнасці, матываў і праяў іх жыццядзейнасці, спосабаў мыслення прыводзіць да таго, што працэс інтэрнацыяналізацыі глыбока пранізвае не

толькі лексічныя, але і фразеалагічныя фонды сучасных моў. Сам факт наяўнасці міжмоўных фразеалагічных адпаведнікаў сведчыць пра іх інтэрнацыянальны змест: як для беларускага, так і для іншых народаў характэрна жаданне вобразна выказацца на конт ляюты ці, напрыклад, гультайства, даць ацэнку той або іншай з’яве. Аднак форма выражэння адносінаў народа да рэчаіснасці нацыянальная.

Пад нацыянальна спецыфічнымі ў плане выражэння фразеалагізмамі беларускай мовы намі разумеюцца адзінкі, значэнне якіх перадаецца ў іншых мовах фразеалагічнымі сінонімамі з іншым кампанентным складам і вобразнай складовай. Такія фразеалагізмы нярэдка вызначаюцца таксама т.зв. нацыянальна-культурным кампанентам. Так, ФА *абое рабое* ‘абсалютна аднолькавыя (часцей у негатыўным плане)’ набыла адмоўнае значэнне дзякуючы лексеме *рабое*, якая ў культуры беларусаў выступае як сімвал чагосьці шкоднага, неразумнага. Пры гэтым само значэнне (змест) фразеалагізма не з’яўляецца нацыянальна спецыфічным і перадаецца ў іншых славянскіх мовах сінанімічнымі фразеалагічнымі адпаведнікамі: рус. *одним миром мазаны, одного поля ягода*, польск. *wart Ras pałaca, a pałac Rаса, z tej samej gliny*. Аналагічным чынам фразеалагізм беларускай мовы *брахаць на пень* ‘гаварыць неадарэчнае, неразумнае’, з’яўляючыся ўласна беларускім паводле паходжання, мае сінанімічныя фразеалагічныя адпаведнікі ў іншых славянскіх мовах: рус. *нести чепуху, молоть вздор*, польск. *pleść bzdury, pleść androny*, балг. *дрънкам безсолни думи* ‘малоць несалёныя словы’. Такім чынам, у згаданых вышэй прыкладах варта весці гаворку не пра нацыянальную спецыфіку значэння (зместу), а пра нацыянальную спецыфіку выражэння гэтага значэння. Фразеалагізмы з нацыянальна спецыфічным планам выражэння (міжмоўныя фразеалагічныя сінонімы) – гэта унікальныя па вобразнасці адзінкі, якія выпрацоўваюцца ў маўленні аўтахтоннасцю свету, змешчанага ва ўяўленні таго або іншага народа, параўн.: бел. *зноў за рыбу грошы*, рус. *заладила сорока Якова*, польск. *gadać jak katarynka*, балг. *песента за котарака с един крак* (‘песня пра ката з адной лапай’) ‘назойліва паўтараць ужо вядомае’; бел. *бярозаю ліцца*, рус. *реветь белугой*, польск. *śpiewać baranım głosem*, балг. *напоявам мишките* (‘паіць мышэй’) ‘горка плакаць’; бел. *за гнілую рыбу*, рус. *ни за грош*, польск. *jak ruda mysz*, балг. *за лула тютюн* (‘за трубку табакі’) ‘зусім дарэмна, без усякай прычыны (прапасці)’; бел. *кату на пяту*, рус. *от горшка два вершка*, польск. *zabie ro uszy*, балг. *една педя от земята* (‘адна пядзя ад зямлі’) ‘вельмі нізкага росту, зусім малы’.

Нацыі, якія размаўляюць на розных мовах, маюць і рознае светаўспрыманне. Яно караніцца ў вобразе жыцця і ў псіхалогіі народа. Нацыянальная своеасаблівасць усіх бакоў жыцця, а таксама стэрэатыпы паводзін замацоўваюцца ў фразеалогіі. Аднак, нягледзячы на нацыянальную афарбаванасць фразеалогіі, у розных славянскіх народаў можна назіраць і істотнае падабенства ў фразеасемантычным мадэліраванні, г.зн. фразеалагізмы з тоесным значэннем у розных славянскіх мовах нярэдка будуцца па падобных ‘метафарычных мадэлях’, што збліжае іх і паводле

структурнай арганізацыі. Так, напрыклад, супастаўляльны аналіз агульнанародных, літаратурных, а таксама вузкаясцовых, дыялектных фразеалагізмаў беларускай, рускай, польскай і балгарскай моў, якія маюць значэнне ‘ніколі’ і ўваходзяць у фразеасемантычную групу “Час”, паказаў, што пераважная большасць такіх фразеалагізмаў будуюцца па 4 метафарычных мадэлях:

1. **“Калі жывёла X будзе валодаць прыкметай, што супярэчыць яе прыродзе”**: бел. *калі рак <на гары> свісне, як лысы вол ацеліцца, як воўк шчанём будзе, калі бусел жарабя ўродзіць, як сарока бела стане*, рус. *когда рак <на горе> свистнет*, польск. *jak kotka jaja zniesie, jak rak świśnie, jak ryba piśnie*, балг. *когато израснат на коня рогове* (літаральна “калі вырастуць у каня рогі”), *когато вълка се ожени за агнето* (“калі воўк ажэніцца з ягняці”), *когато засвилят биволите с кавали* (“калі засвісцяць буйвалы жалейкамі”), *когато направят котката калугерка* (“калі зробіць кошку манахіняй”).

2. **“У дзень (час), які або ніколі не наступіць, або ўяўляе сабой нерэальны, нявызначаны тэрмін”**: бел. *пасля дожджыку ў чацвер*, рус. *после дождичка в четверг, когда вознесенье будет в воскресенье*, польск. *trzy dni po śmierci* (“тры дні пасля смерці”), *lada dzień po niedzieli* (“у любы дзень пасля нядзелі”), балг. *догодина по (в) тикви* (“праз год у гарбузы”), *на Връбница в сряда* (“у вербную нядзелю ў сераду”), *на кукова лято* (“у зязюльчына лета”), *когато дойде четвъртък подир петък* (“калі прыйдзе чацвер пасля пятніцы”).

3. **“На + імя неіснуючага святога” або “У дзень, які з’яўляецца “несур’ёзным” святам”**: бел. *на грэчаскія календы, на святое ніколі, на святыя нігды, на святы Адам, на святыя Міколы*, рус. *на турецкую пасху, на русский байрам*, польск. *na święty Adam, na święty Bóg wie, na święty nigdy*, балг. *на конски великден*.

4. **“Тады, калі што-небудзь (валасы, расліны, плады) вырасце там, дзе яно ніколі не расце”**: бел. *як на далоні валасы парастуць*, рус. *когда трава на камне взойдет, когда на березе шишки вырастут*, польск. *jak na dłoni włosy wyrosną, jak będą warzechy kwitnąć* (“як будуць драўляныя сталовыя лыжкі цвісці”), балг. *когато върба роди круши* (“калі на вярбе вырастуць грушы”), *когато върба грозде върже* (“калі вярба завяжа плады вінаграду”).

Прывядзём яшчэ некалькі прыкладаў падабенства метафарычных мадэлей у іншых фразеасемантычных групах (радах):

Высокай прадуктыўнасцю пры ўтварэнні фразеалагізмаў у розных славянскіх мовах вызначаецца структурная схема з паўторным злучнікам **ні-ні**, якая запаўняецца, як правіла, кантэкстуальнымі антонімамі. Так, склаліся, напрыклад, фразеалагізмы са значэннем ‘пасрэдны чалавек, які нічым не вызначаецца і якога цяжка кваліфікаваць’: у беларускай мове – *ні сена ні саломы, ні ў пір ні ў вір, ні качка ні швачка, ні з мяса ні з пер’я, ні млён ні таўкач, ні лой ні масла, ні сухі ні мокры, ні тое ні гэта, ні к Сідару ні к Хвёдару, ні пражаны ні смажаны, ні печаны ні вараны*, у рускай – *ни богу*

свечка ни черту кочерга, ни в городе Богдан ни в селе Селифан, ва ўкраінскай – ні грач ні помагач, у польскай – ні pies ні wydra, ні kaczor ні kaczkа, у балгарскай – ни рак ни рыба, ни вода ни киселина, ни пате ни гъсе (літаральна “ні качаня ні гусяня”).

Па аналагічнай структурнай схеме ўтвораны і фразеалагізмы са значэннем ‘зусім нічога (няма, не было ў каго-н.)’. Пра крайнюю беднасць: у беларускай мове – *ні вала ні каня, ні курчаці ні парсяці, ні ў лесе ні ў небе, ні скарынкі ні саланінкі, ні былінкі ні парасінкі, ні плоту ні азяроду, ні хаткі ні градкі, ні хаты ні лапаты, ані хлеба ані табакі*, у рускай – *ни кола ни двора, ни былинки ни травинки, ни ложки ни плошки*; польск. *ani zagona ani ogona* (“ні загона ні хваста”). Збліжаючыся паводле “метафарычнай мадэлі” і структурна-граматычнай арганізацыі, падобныя фразеалагізмы захоўваюць сваю нацыянальна-культурную спецыфіку дзякуючы адмысловаму складу кампанентаў, якія адсутнічаюць у іншых мовах. У гэтым плане каштоўнасць фразеалагічнага матэрыялу для дэманстрацыі фактаў нацыянальнай культуры бяспрэчна. Фразеалагізмы захоўваюць і перадаюць з пакалення ў пакаленне веды пра выпрацаваную ў грамадстве сістэму звычаяў, законаў і штодзённых уяўленняў пра свет. Сувязь паміж аб’ектыўнымі ўмовамі жыцця і яе бакамі (маральнымі, духоўнымі, сацыяльнымі і т.п.) знаходзіць сваё выражэнне ў структуры і семантычным полі фразеалагізма.

ПЛАНЫ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ТЭМА 1. Беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя і фразеасемантычныя адпаведнікі (4 гадзіны)

Пытанні для абмеркавання

1. Крытэрыі вылучэння беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў. Характарыстыка элементаў плана выражэння і плана зместу (формы і значэння) фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні.
2. Абсалютныя (поўныя) беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі.
3. Беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя варыянты, іх тыпы. Адрозненне міжмоўных фразеалагічных варыянтаў ад сінонімаў.
4. Беларуска-іншаславянскія фразеасемантычныя адпаведнікі (беларуска-польскія, беларуска-балгарскія, беларуска-рускія).

Практычныя заданні

Заданне 1. Вызначце тып міжмоўных (беларуска-іншаславянскіх) фразеалагічных варыянтаў. Якія з прыведзеных фразеалагізмаў мэтазгодна кваліфікаваць як міжмоўныя фразеалагічныя сінонімы, а не варыянты. Абгрунтуйце свой пункт гледжання.

Бел. *з'есці пуд солі* – польск. *beczkę soli zjeść*, бел. *лёд крануўся* – польск. *lody ruszyły*, бел. *шэрая гадзіна* – польск. *szara godzina*, бел. *напасці ў лапы* – польск. *wpaść w łapy*, бел. *ранняя птушка* – балг. *рано пиле*, бел. *як Піліп з кананель* – польск. *jak filip z kopori*, бел. *на сваёй скуры* – рус. *на своей шкуре*, бел. *вось так фрукт* – польск. *to ci ananas*, бел. *сэрца як камень* – польск. *serce jak głaz*, бел. *як баран у ваду* – польск. *jak kozioł na wodę*, бел. *раскусіць арэшак* – балг. *счупя костелив орех*, бел. *як мыш на крупы* – рус. *как мышь на крупу*, бел. *падшыты лісіцай* – польск. *lisem podszyty*, бел. *пусціць з дымам* – рус. *пустить на дым*, бел. *аддаць зямлі* – рус. *предать земле*, бел. *заграбаць жар чужымі рукамі* – польск. *cudzymi rękami żar grzebać*, бел. *з аганьком* – польск. *z ogniem*, бел. *пусціць з дымам да бога* – польск. *puścić z dymem*, бел. *каб зямля не насіла* – польск. *aby święta ziemia nie nosiła*, бел. *як рудая мыш* – польск. *jak ruda mysz w ropiele*, бел. *садзіць на ваду* – балг. *оставям на сух хлеб и вода*, бел. *ганяць гусей* – польск. *zaganiać kaczki*, бел. *хаваць канцы ў ваду* – польск. *wsadzać końce do wody*, бел. *з усіх канытоў* – польск. *z kopyta*, бел. *як сыр у масле купанца* – польск. *jak raczek w maśle opływać*.

Заданне 2. Якія фразеалагізмы польскай мовы, змешчаныя ў даведцы, выступаюць у якасці семантычных адпаведнікаў прыведзеным фразеалагізмам беларускай мовы. Запішыце фразеалагізмы парамі.

Насіць шышкі да лесу; прпусціць праз зялёную вуліцу; у пух і прах (раскрытыкаваць, разнесці і пад.); камар носа не падточыць; хто ў плот хто ў гарод; як кот наплакаў; ні адна жывая душа не ўспомніць; лезці смалой у вочы; на самае горла; твая справа старана; як курыца з яйкам; у гарачай вадзе купаны; мухі дохнуць; не апошня спіца ў коле; станавіцца на дыбкі;

есці вачамі; хоць на сабаку вылі; трымаць язык на прывязі; (лічыць) абсеўкам у полі; як апараны кіннем; расказваць казку пра белага бычка; як старой бабе сесці; кату пад хвост; (застацца) на бабах; абуваць у лапці; як кот на сала; як босаму разуцца, давесці да торбы.

ДАВЕДКА: *przepuścić przez suchy las; rośnie w ustach, nie puścić pary z ust; mieć za psi pazur; śpiewać zwykłą piosenkę; jak podcięty biczem; jak pies na ich majątku usiądzie, to ogon już za granicę położy; pójdzie na psy; jak na lekarstwo; jeden do Sasa, drugi do lasa; morzu wody dolewać; mucha nie siada; nie zostawić suchej nitki; pies z kulawą nogą nie zadba; wyżej dziurek od nosa; natrzeć pieprzu w nos; pilnuj swojego nosa; jak paw z ogonem; nudy na pudy; z siarki i ognia; nie wyleciał sroce spod ogona; stawać okoniem; (patrzeć) jak sroka w gnat; pływać po piasku; (patrzeć) jak pies w gnat; pocałować psa w nos; z biczem puścić; jak z rękawa wytrząsnąć.*

Заданне 3. Да наступных фразеалагізмаў польскай мовы падбярыце фразеасемантычныя адпаведнікі ў беларускай мове.

Dorzucić prochu do ognia; myśleć o niebieskich migdałach; golić bez mydła; wpuścić wilka do obory; koń by się uśmieł; w oczach mu świeczki stanęły; robić z igły widły; gdzie diabeł mówi dobranoc; nie wart złamanego szeląga (pustego orzecha); korcami mierzy pieniądze; za wysokie progi na jego nogi; robić rachunek bez gospodarza; patrzeć na księżą oborę; okolica deskami zabita; w piętę mierzyć, w nos uderzyć; nie tchórzem podszyty; zgięty w cztery pałaki; zapisz węglem w kominie; poznać pana po cholewach; znaleźli się w korcu maku; kijem Wisłę odwracać; tegoż płotu kot; z łaski na uciechę; pomieniał stryjek siekierkę na kijek; jak kotka jaje znieś; jak mucha w ukropie (wiercić się); za króla Ćwieczka; jak psu mucha; wyjść na aksamicie; (pasować) jak kwiatek do kożucha (jak pięść do oka); upiec dwie pieczenie przy jednym ogniu; jak z oka wypaść; na pochyłe drzewo i kozy skaczą; niemieckie kazanie; nie traci (zapomina) języka w gębie; przed zającem żaby uciekają; kręcić z nici powrozy; dusza na ramieniu; nie owijać w bawełnę; czekać na pomyslnie wiatry; ciosać komuś kołki na głowie.

Заданне 4. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Падбярыце да фразеалагізмаў польскай мовы беларускія фразеасемантычныя адпаведнікі.

1) *Tyle się zna na niemczyźnie, co koza na pieprzu.* 2) *Trudno nam jest zarabiać na życie, bo nie możemy dwóch srok za ogony trzymać.* 3) *Kto ma rozum, czy stary, czy młody, widzi rzeczy, jak są, nie buduje zamków na lodzie.* 4) *Fortunka była wystarczająca na życie uczciwe, ale to nie racja, abym ja chłop już dojrzał i oficer, podpiecać miał piece w domu i próżniacze wiódł życie.* 5) *Przysięgał, że wszystko wydał uczciwie, dla siebie nie wziął na owinięcie palca.* 6) *Ojciec pani Jagienki był ze mną od młodu w nierozdzielnej przyjaźni. Przez całe życie byliśmy z sobą jak dwa palce u ręki.* 7) *Z roku na rok, z deszczu pod rynnę brnął człowiek coraz dalej, lichwa pożerała cały nasz zarobek, aż wreszcie przerosła nas całych.* 8) *Dzień prześliczny, a tu siedz...* *Drapnąłbym stąd gdzie pieprz rośnie...choćby zobaczyć, jak trawa zielona wygląda.* 9) *Soroka był to żołnierz kuty i bity, któremu jedno tylko uczucie obcym było, to jest uczucie trwogi.* 10) *Lusterko temu nie winno, że na paniczu diabeł groch młócił.* 11) *Ni w*

pięć, ni w dziewięć, ani sensu, ani składu, to o wielką rzecz idzie, a jejmość cała w żartach. 12) Nie trzeba tu w popiele zasypiać tych gruszek. Sprawa nie cierpi zwłoki. 13) Zły los ciskał mi wciąż kamienie pod nogi. 14) Znam ja pana na wylot, jak łysą kobyłę pana znam. 15) Właśnieś tu tak potrzebny, jak kozioł w kapuście. 16) Ile pólek, szafek, szuflad, ile set egzemplarzy nut w nieporządku na fortepianie jak groch z kapustą leżących, na mnie czeka!

Заданне 5. Карыстаючыся слоўнікамі (W. Doroszewskiego, S. Skorupki i інш.), растлумачце сэнс наступных фразеалагізмаў польскай мовы. Падбярыце да іх (там, дзе гэта магчыма) беларускія фразеалагічныя адпаведнікі.

Nawarzyć bigosu (piwa), wziąć nogi za pas, gryźć z diabłem orzechy, trzecia woda z gruszek, dwa grzyby w barszcz, mieć węża w kieszeni, kielbie we łbie, skrobać marchewkę, gruba ryba, dym idzie ze łba, trafić kulą w płot, dostać fiola, osiąść na koszu, pierwszy lepszy, tłusty polec smarować, wystrychnąć na dudka, poprawić się z pieca na łeb, wyjść na aksamicie, zacząć z innej beczki, bujda na resorach, nabić w butelkę.

Заданне 6. Запішыце фразеалагізмы польскай мовы ў два слупкі: а) якія маюць структурна-семантычныя адпаведнікі ў беларускай мове; б) якія не маюць структурна-семантычных адпаведнікаў у беларускай мове. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў. Падбярыце (там, дзе гэта магчыма) беларускія фразеасемантычныя адпаведнікі да нацыянальна спецыфічных у плане выражэння фразеалагізмаў польскай мовы.

Pierwsza jaskółka, szpakami karmiony, (czekać) jak kania deszczu, pokazać dudka na kościele, stary wróbel, ni cebulki ni wkrajać, jak śledzie w beczce, (potrzebny) jak kozioł w kapuście, zalać robaka, połknąć śledzia, mieć muchy w nosie, na wołowej skórze nie spisać, zaszyć się w psią skórę, gęsi tobie paść, (znać się) jak ślepy na kolorach, spaść z byka, jakby na sto koni wsiadł, (być) raz na wozie, raz pod wozem, (trząść się) jak barani ogon, nie w kij dmuchał, jak z deszczem spadł, prochu nie wymyśli, wypływać na wielkie wody, wiatrem podszyty, jak zimną wodą oblany.

Заданне 7. Да фразеалагізмаў балгарскай мовы падбярыце і запішыце беларускія фразеасемантычныя адпаведнікі.

Подложа динена кора, сякаш вол го близна с езика, нося две дини под една мишница, като магаре от псалтир, в хамбара ми мишки играят (“у свіране мышкі гуляюць”), колкото от комара лой, ще дойде мачка за погачка (“прыйдзе кошка за хлебам”), от стара коза яре (“ад старой казы казляня”), на мравката път не минава (“мурашцы дарогу не пяройдзе”), като пясък в морето, жаби ми къркат в стомаха (“жабы квакаюць у страўніку”), като мачка в календар (“як кошка ў календар”), ето къде била кондита (“вось дзе была манастырская прыходная кніга”), на иглен връх, от една коза ярета, ще видиш рошаво небето (“яшчэ ўбачыш кудлатае неба”), ходил в Стамбул, а царя не видял, лая на аба (“гаварыць на грубую шарсцяную тканіну”), от трън на глог (“з калючкі на глог”), с чужда пита бащин помен прави (“чужым хлебам бацькавы памінкі рабіць”), чакам под върбата круши, сякаш има сливи в устата, роднина по бяла кобила, от пъдари та в боляры (“з

вартаўнікоў вінаграднікаў у баяры”), *седмата дупка на кавала* (“сёмая дзірка ў жалейкі”), *сека дэрвота под себе си*.

Заданне 8. Якія фразеалагізмы балгарскай мовы, змешчаныя ў даведцы, выступаюць у якасці семантычных адпаведнікаў фразеалагізмам беларускай мовы. Запішыце фразеалагізмы парамі.

(Лупіць) *як сідараву казу, вешаць сабак, паспееш з козамі на торг, ляцець на крылах, паказаць саву смаленую, заліваецца салаўём, ваўком падышыты, ні з пушчы ні з поля* (гаварыць), *малая сошка, крануцца з розуму, як горкая рэдзька* (надакучыць), *на бабах* (застацца), *пець рэпку, блудзіць у трох соснах, варыць ваду* (з каго), *зямлёй пахнуць, вецер у галаве, манна з неба сыплецца, снегу леташняга не дапросішся, пуп зямлі, пясок сыплецца, сцерці ў парашок, пляваць у столь, душа не на месцы, не ў сваёй талерцы*.

ДАВЕДКА: *пека рыба на уста* (“смажыць рыбу на вуснах”), *на две магарета сено не раздзя, нося пшеницата в уста, с пръст в уста* (“з пальцам у роце”), *напоявам мишките* (“паіць мышэй”), *кукувица е изпила ума, като конска муха, на петел шия* (“у пеўня мазоль”), *змия му е плюла в уста, ни в клин ни в ръкав, докато се качи свиня на дърво* (“пакуль свіння на дрэва не ўзбярэцца”), *още не бил барабанът, стоварвам кривите дърва* (“узвальваць крывыя дровы”), *мед капе от уста, покажа дебелия край на тоягата* (“паказаць тоўсты канец палкі”), *смитам роса* (“падмятаць расу”), *като пате в дъждж* (“як качаня ў дождж”), *имам си в папуца въгленче* (“маю ў абутку вуголле”), *масло над водата, изтекла ми е водата* (“уцякла мая вада”), *пържа яйца на вятъра* (“смажыць яйкі на вятры”), *стрижа бълхите* (“падстрыжэ блох”), *бръмбари бръмчат в главата ми* (“жукі гудзяць у галаве”), *направя на бъзе и коприва* (“зробіць бузину і крапіву”), *и бика му теле родил* (“і бык яму цяля нарадзіў”).

ТЭМА 2. Многазначнасць і аманімія фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні (2 гадзіны)

Пытанні для абмеркавання

1. Многазначныя фразеалагізмы, ступень іх семантычнай тоеснасці на міжмоўным узроўні..
2. Беларуская-іншаславянскія фразеалагічныя амонімы.

Практычныя заданні

Заданне 1. Прачытайце сказы. Якое значэнне маюць фразеалагізмы, ужытыя ў іх, у польскай мове? Якія дадатковыя (іншыя) значэнні ўласцівыя дадзеным фразеалагізмам у беларускай мове? Ці аднолькавы іх семантычны аб’ём у дзвюх мовах?

1) *Spalą wieś, nie pozostawią kamienia na kamieniu.* 2) *Nie puszczaj na wiatr słów moich, kiedyś mi za nie podziękujesz.* 3) *Z przyszłych plonów można było dług spłacić, byle rąk przyłożyć* (a). *Ona tak zupełnie mówiła, jakbym ja przyłożyła ręki do śmierci mego jednego brata* (б). 4) *To mało powiedzieć: będzie rad. On ze skóry wylezie, jak tu pan powie.*

Заданне 2. Якія значэнні мае фразеалагізм польскай мовы *gryźć ziemię* ў прыведзеных ніжэй кантэкстах? Параўнайце гэтыя значэнні з сэнсам тоеснага ў плане выражэння фразеалагізма беларускай мовы *зямлю грызіці*.

Zboże porosło tu w snopach, więc pomyślał, że na przednówku chyba ziemię będą gryźli. Wczoraj człowiek układał sobie na życie, a jutro może już gryźć ziemię. (польск.)

Калі ты ўжо так крычаў, калі ты такі смелы, то зямлю грызі, а не адступай. Вы зямлю грызіце, вы падаіце лістам, - не веру! Мусіць, ажно зямлю грыз са злосці ўвесь час, пакуль жыў у нас ціха. (бел.)

Заданне 3. Пры дапамозе слоўнікаў (W. Doroszewskiego, S. Skorupki) вызначце значэнне наступных фразеалагізмаў польскай мовы: *dać dęba, jak lodu, nasypać soli na ogon, wyciągać nogi, biały kruk*. Якія семантычныя адрозненні назіраюцца пры параўнанні дадзеных фразеалагізмаў з тоеснымі ў плане выражэння фразеалагізмамі беларускай мовы?

Заданне 4. Прачытайце сказ, перакладзіце яго на беларускую мову. Якое значэнне мае фразеалагізм *държа камък в пазухата* (літ. “трымаць камень за пазухай”) у балгарскай мове? Ці тоеснае яно значэнню дадзенага фразеалагізма ў беларускай мове?

Ако моята глава и да ми заповяда да държа камъка в пазухата си и да бъда доколкото е възможно похладнокръвен, то за моята нещастие езикът и сърцето ми са не повиняват.

Заданне 5. Растлумачце значэнне прыведзеных ніжэй фразеалагізмаў беларускай мовы. Назавіце сярод іх мнагазначныя. Напішыце міні-сачыненне (10-15 сказаў), скарыстаўшы не менш за 5 фразеалагізмаў.

Аб'ядаць вушы, адпраўляць у магілёўскую губернію, адпякаць пірагі, сена на асфальце, шаркі на баркі, блохі падохлі, брахаць на ваду, вудзіць акунёў, хоць сякеру вешай, як воўчае вока, гаў ды зубы сцяў, глытаць жабу, дзям'янава юшка, паскакаць дроздзіка, сёрбаць лапцём боршч, з кірмашу ехаць, хоць запалі не трэсне, з'ехаць на мыла, разлюлі-маліна, людзі ноч разбяруць, піва не пераліўкі, не ў яйку пішчыць, мех з саломай, крапіўнае семя, сесці макам, хадзіць па адной маснічыне.

ТЭМА 3. Этымалагічная і арэальная характарыстыка фразеалагізмаў (4 гадзіны)

Пытанні для абмеркавання

1. Мнагазначныя фразеалагізмы, ступень іх семантычнай тоеснасці на міжмоўным узроўні..
2. Беларускі-іншаславянскія фразеалагічныя амонімы.

Практычныя заданні

Заданне 1. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў. Дайце ім этымалагічную характарыстыку. Назавіце фразеалагізмы, у якіх парушаны першапачатковы этымалагічны вобраз.

Як Піліп з канпель, як Заблоцкі на мыле, на адзін капыл, ні богу свечка ні чорту качарга, вока не запарушыць, пустая малатарня, як серада на пятніцу, гол як сакол, пракаціць на вараных, збіць з тропу, адстаўной казы барабанишчык, сабаку з'еў, з вераб'ёў (камароў) нос, закопваць талент у зямлю, даць дыхту, смаловы дуб, касіць дугой, чортава гібель, лахі пад пахі, весці рэй, хоць касу закладвай, у гарачай вадзе купаны, вастрыць зубы, у лапці абуць, дзесятая вада на кісялі, лынды біць, лезці на ражон, сабак вешаць, на ўсе сто, на хвост станавіцца.

Назавіце сярод прыведзеных чатырохзначны фразеалагізм; прывядзіце фразеалагічныя сінонімы да ФА *вока не запарушыць*.

Заданне 2. Запішыце фразеалагізмы, уставиўшы прапушчаны кампанент. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў, назавіце сярод іх уласна беларускія паводле паходжання. Якое значэнне ў сінтаксічна свабодным ужыванні мае прапушчаны кампанент першага фразеалагізма?

Ні да танца ні да ..., (выбірацца) як ... за мора, і жук і ..., хоць ... сей, вярзці ... на вярбе, раса ... выядае, ... на вадзе пісана, бусел ... пасеяў, (высмактаць) як расянка ..., зух супроць ..., як ... на бліскавіцу, паказаць як ... сваіх дзяцей гладзіць, чорна ў ..., бачыць на тры сажні ..., хоць ваўкоў ..., абы дзень да ..., (збіць) на ... яблык, альфа і ..., мяняць галубку на ..., як ... прадаўшы, у ... рог скруціць, крукам ... не дастаць, хварэць на ..., ...- бор разгарэўся.

Назавіце сярод прыведзеных мнагазначныя фразеалагізмы.

Заданне 3. Запішыце фразеалагізмы ў чатыры слупкі: а) уласна беларускія; б) агульныя для беларускай і польскай моў; в) агульныя для беларускай і рускай моў; г) агульныя для беларускай, рускай і польскай моў. Абгрунтуйце свой выбар, пазначыўшы структурна-семантычныя адпаведнікі з параўнаных славянскіх моў.

Да трох не гавары, рабіць вялікія вочы, душой загавець, даць лататы, глядзець праз ружовыя акуллары, быллём парасло, бібікі біць, ад варот паварот, у імгненне вока, трапіць да Абрама на піва, што сліна на язык прынясе, як гарох аб сцяну, як гусь з парасём, задзіраць нос, ні даць ні ўзяць, асіна плача, збоку прыпёку, і куры не шэпчуць, як Марка на пекле, табаку важыць, абводзіць вакол пальца.

Заданне 4. Запішыце фразеалагізмы беларускай мовы, у склад якіх уваходзяць наступныя кампаненты: балясы, байды, квінта, вомег, турусы, гізунты, ціпун, гуж, пыталь, куку, фіміям, панталык, аралы, баш, кайстра, Вільня, арыштант. Якое значэнне маюць дадзеныя фразеалагізмы? Растлумачце іх этымалагічны вобраз.

ТЭМА 4. Нацыянальна спецыфічныя фразеалагізмы беларускай мовы (4 гадзіны)

Пытанні для абмеркавання

1. Нацыянальна спецыфічныя ў плане зместу фразеалагізмы беларускай мовы.

2. Нацыянальна спецыфічныя ў плане выражэння фразеалагізмы беларускай мовы.
3. Агульныя рысы ў фразеасемантычным мадэліраванні ў розных славянскіх мовах.
4. Уплыў польскай і рускай моў на кампанентны склад і марфалага-фанетычныя асаблівасці літаратурных і дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы.
5. Фразеалагізмы і пераклад. Спосабы перакладу нацыянальна спецыфічных фразеалагізмаў беларускай мовы.

Практычныя заданні

Заданне 1. Працягніце міжмоўны фразеасемантычны рад, падабраўшы па магчымасці ўласна беларускі (!) фразеалагічны адпаведнік.

Рус. *нести ахиною* (дичь, околесицу, чепуху), польск. *pleść bzdury* (*androny, brednie*), *kręcić bicz z piasku*, бел. ...?; рус. *у попа была собака*, польск. *gadać jak katarzynka*, бел. ...?; рус. *как банный лист*, польск. *jak rzep do psiego ogona*, бел. ...?; рус. *в ежовых рукавицах*, польск. *w krutkich obciągach*, бел. ...?; рус. *беситься с жиру*, польск. *wyberać z chleba kości*, бел. ...?; рус. *это тебе не по плечу*, польск. *to ciężar nie na twoje barki*, бел. ...?; рус. *в тихом омуте черти водятся*, польск. *cicha woda brzegi rwie*, бел. ...?; рус. *одним миром мазаны*, польск. *z tej samej gliny*; *wart Paś pałaca, a pałac Paśa*, бел. ...?; рус. *скалить зубы*, польск. *suszyć zęby*, бел. ...?; рус. *ни кола ни двора*, польск. *ani zagona ani ogona*, бел. ...?; рус. *ни рыба ни мясо*, польск. *ni pies ni wydra, ni kaczor ni kaczka*, бел. ...?; рус. *где наше не пропадало*, польск. *raz kozie śmierć*, бел. ...?; рус. *как картинка*, польск. *jak ta lala*, бел. ...?; рус. *от земли не видать*, польск. *żabie po uszy*, бел. ...?; рус. *без царя в голове*, польск. *ta zajęczki w głowie, twarda głowa, barania głowa, boży wólek*, бел. ...?; рус. (получить) *кукиш с маслом*, польск. *(otrzymać) ucho od śledzia*, бел. ...?; рус. *в кои-то веки с неба свалилось*, польск. *trafiło się kurze ziarnko*, бел. ...?

Заданне 2. Якія агульныя рысы пры перадачы значэння ‘ніколі’ назіраюцца ў фразеасемантычным мадэліраванні ў параўнаных славянскіх мовах (беларускай, рускай, польскай, балгарскай). Вылучыце адпаведныя структурна-семантычныя (метафарычныя) мадэлі і згрупуйце па іх прыведзеныя фразеалагізмы.

Бел. *калі рак свісне, як на далоні валасы парастуць, як лысы вол ацеліцца, як воўк ічанём будзе, пасля дожджыку ў чацвер, калі бусел жарабя ўродзіць, як сарака бела стане*, рус. *когда вознесенье будет в воскресенье, когда мерин окобылеет, как курица запоёт по-петушиному, когда трава на камне взойдет, когда на берёзе шишки вырастут*, польск. *trzy dni po śmierci, jak kotka jaje zniesie, lada dzień po niedzieli, jak będą warzechy kwitnąć, jak ryba piśnie*, балг. *когато върба роди грозде, когато израснат на коня рогове, когато вълка се ожени за агнето, на Връбница в сряда, когато засвирят биволите с кавали* (“калі засвісцяць буйвалы жалейкамі”), *догодина по тикви* (“праз год у гарбузы”), *когато направят*

котката калугерка (“калі зробіць кошку манахіняй”), когата дойде четвѣртѣк подир петѣк, на конскія Великден.

Заданне 3. Размяркуйце прыведзеныя ніжэй дзеяслоўныя фразеалагізмы згодна з іх значэннем па адпаведных слупках табліцы. Самастойна дапішыце яшчэ 2-3 фразеалагізмы беларускай мовы ў кожны семантычны слупок.

Бел. *жвір у вочы сыпаць, прадзіраць з пясочкам, прадаць і грошы палічыць, слухаць як свіння вухае, туманіць галаву, лавіць мух, ветрам гандляваць, мыліць галаву, накруціць хвост, сабак пасвіць, усыпаць перцу,* рус. *считать галок, морочить голову, втирать очки, слоны продавать,* польск. *w piecu lód suszyć, zadać bobu, głuchemu śpiewać, dać burę, wywodzić w pole, farbować lisa, wodę do studni lać, żywe ryby zjadać, zadać dzięgielu* (літ. “задаць дзягілю”), балг. *кълям сол на главата* (“таўчы соль на галаве”), чета конско евангелие, *паса гъските, нарежа като кисели краставица* (“нарэзаць як салёны агурок”), *подковавам мухите, затулям слънцето с решето, пращам за липови ябълки* (“пасылаць за ліпавымі яблыкамі”), *продавам печени киселици* (“прадаваць печаныя кіслыя яблыкі”), *лапам вятър с решето, продавам магаре за кон, пращам за зелен хайвер* (“пасылаць за зялёнай ікрой”).

‘падманваць, ашукваць’	‘гультаяваць, займацца бескарыснай дзейнасцю, пустымі справамі; марна траціць час’	‘моцна правучыць каго-небудзь, энергічна ўздзейнічаць на каго-н.’

Заданне 4. Прачытайце і перакладзіце на беларускую мову сказы з рамана Генрыха Сянкевіча “Potop”. Якія з ужытых у дадзеных сказах фразеалагізмаў бытуюць і у беларускай мове, якія структурна-семантычныя адрозненні пры гэтым назіраюцца. Якія яшчэ творы класіка польскай літаратуры вы ведаеце?

1) *Chorągiew w ataku na najemną piechotę francuską prawie w pień wycięta była, a stary pułkownik duszę oddał.* 2) *Pan Andrzej nie zdejmował wzroku z Oleńki i oczy iskrzyły mu się coraz bardziej.* 3) *Wyschnę do tego czasu jak trzaska.* 4) – *Dla Boga! Czas! Chas! – zawołał Kmicic. – Nic tu już nie wskóram! Miłujesze mnie choć na obwinięcie palca?* 5) – *Dobranoc, królowa miła – mówił – śpij smaczno, bo ja to chyba oka nie zmrzę o twojej głodości rozmyślając.* 6) *Panienka nadstawiła uszy, czy nie dosłyszysz jeszcze choć tego dzwonka od sanek.* 7) *Pan Kmicic stał przez chwilę jak wryty od podziwu nad jej urodą.* 8) *Słyszałem, że tu po zaściankach szlachcianki jako krew z mlekiem.* 9) *Ale co jej pozostaje?...Nic! Jenó lzy i prośba, by pan Andrzej rospędził na chtery wiatry tych hańbiących kompaniów.* 10) *Tu oczy dziewczyny poczęły ciskać błyskawice.* 11) – *Co mi tam wasze obywatelstwo! Dziesięciu chahup jeden pies strzeże i jeszcze niewiele ma roboty.* 12) *Niech ziemia rozstąpi się mi pod nogami – wszystko zniosę, wszystko przecierpię.* 13) *A stary Gasztowt rad go podejmować i prawie prochy przed nim zdmuchiwał, bo podniosło to nadzwyczajnie jego znaczenie w całej Laudzie.* 14) *Nie, bratku, nie przeszkadzałbym ja ci układać się z tą szlachtą, ale wezwać nieprzyjaciela w pomoc – inna rzecz. Nie wykręcisz się sianiem.* 15) *Poznał jednak, że skoro nie było czasu na zaloty trzeba było prędko działać i wszystko od razu na*

hazard wystawić: pojechać, oświadczyć się z miejsca i albo po przyspieszonych zapowiedziach ślub wziąć, albo zjeść harbuza. 16) I u mnie serce nie ze skały, i obojętne na tyle wybornych wdzięków zostać nie mogło. 17) Toś i do Pacunelów już trafił? Strzeż się jeno, bo tam ładnych dziewcząt jak maku w ogrodzie. 18) Urazy nie chowam, bo mnie nie lada kto zwyciężył, ale gracz pierwszej wody.

Заданне 5. Прааналізуйце кампанентны склад і марфалага-фанетычныя асаблівасці прыведзеных ніжэй літаратурных і дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы. Якія пазычаныя элементы ў іх складзе вы заўважаеце? Растлумачце сэнс фразеалагізмаў. Якія з прааналізаваных фразеалагізмаў з’яўляюцца літаратурнымі, а якія з’яўляюцца здабыткам толькі дыялектнай мовы.

(Нагаварыць) кучачку і горбачку, на моц на сілу, на нядзелі сем змян, кот марцовы, марцовы кавалер, <усе> жданкі паесці, і камара не забідзіць, пазнаўся як свіння на мыдлі, дзве дзюркі ў носе і скончылося, горончка яго ведае, серодка на палавіне, перашичытаць жэбры, мала-веля, на святыя нігды, гвездаў з неба не збірае, на грэчаскія календы.

Заданне 6. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў, ужытых у беларускіх казках і апавяданнях к. XIX – пач. XX ст. (запісана: Сержпутовский А.К. Сказки и рассказы белорусов-полешуков. – Спб., 1911, Сержпутоўскі А.К. Казкі і апавяданні беларусаў з Слуцкага павета. – Л., 1926.). Якія фразеалагізмы выяўляюць сэнсавое адрозненне ў параўнанні з іх сучаснай семантыкай? Якія фразеалагізмы не з’яўляюцца здабыткам сучаснай беларускай літаратурнай мовы? Якія яшчэ значэнні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мае фразеалагізм, ужыты ў апошнім сказе?

1) *“І виыстэк двор зналілсен?” “Увесь, пане: чысто, гладко, хоць рэпу сей”.* 2) *Пойдзе дождж, та Петро бежыць да крычыць, лаецца, на чом свет стаіць; Той не верыць, але ена клінетца на чом свет стаіць, што праўда.* 3) *Наплюй яму ў вочы, сябрэ...Трэ перш жыўцом шкуру злупіць, каб дзісятаму загазаў, як красьці коні; З батрака стараецца сем шкур злупіць і яшчэ глядзіць ці няма восьмай.* 4) *Быў адзін вельмі добры маёнтак. Зямлі як воко схваціць, а земля добрая, зраджайная, от здаецца, пасадзі дзіця, дак і тое вырасце.* 5) *А, ведамо, так заўжды, што калі што не так, дак вінават мужык. “А даць яму сто гарачых”, - крычыць пан. От табе і ўся справа.* 6) *Ужэ сонейка паднялося да й пачало каціцца долу, а яны ўсе седзяць да чакаюць вядомосці, на што іх сагналі ў двор. Усхапіўся той п’яньчужка да й кажэ: “Хаць бы далі па чарцы гарэлкі чарвяка замарыць, а то штось кала серца от так і завіло”.* 7) *Наеўся пан печанае бульбы ды й лёг спаць на цывордуй лаве, падклаўшы пад голаў шапку. Спіць ён бы после маку, бо ведамо, за дзень нахадзіўся, як пацук.* 8) *Ідзе пах ад тых патраў на ўсіх пакоях, што аж сьліна цечэ з рота.* 9) *Усе яго лічылі дурням, а ў яго, мабыць, чорт розуму не з’еў, - ён быў вельмі дагадлівы й хітры мужык.* 10) *Нарэшце й кажэ, што будзе й варыць, і печы, прасьці й ткаць, шыць і мыць да й гаспадарку даглядаць, а яго слухаць да шанаваць. Стало жонка мяккая, хаць ты яе ў вухо ўлажы. С тае пары людзі не надзівяцца, што гэта стало з маладзіцаю, што яна й гной возіць і разьбівае, не то, што жне, але й косіць.* 11) *Жнуць людзі, аж пот градам льецца да паюць песні, каб веселей было рабіць. А дурная жонка храпе на ўсе застаўкі.*

Заданне 7. Перакладзіце фразеалагізмы з рускай мовы на беларускую. Па магчымасці падбярыце нацыянальна спецыфічныя ў плане выражэння беларускія адпаведнікі.

Иголку негде воткнуть, хоть пруд пруди, (нужен) как мёртвому припарки, отрезанный ломоть, за семью замками (достать, обнаружить), олух царя небесного, два сапога пара, (дать) барашка в бумажке, груши околачивают, втирать очки, втереться в доверие, развесистая клюква, (врёт) как сивый мерин, закладывать за галстук, вагон и маленькая тележка, убавить спеси, что на ум взбредёт, в три ручья (плакать), белены объелся, пустить по миру, в кои веки, в (с) коломенскую версту, на языке реку переедет, рассыпаться бисером, (крутиться) как сорока на колу.

Заданне 8. Перакладзіце сказы з рускай мовы на беларускую. Якія спосабы перакладу фразеалагізмаў былі вамі скарыстаны?

1) *Кажется, уж будет бобы-то разводит. Да Привалова и в городе нет совсем, он уехал на мельницу.* (Мамин-Сибиряк). 2) *Броневику капитану Незеласову приказано в два счёта пригнать...Чтоб немедленно!* (В.Иванов). 3) *Человек должен трудиться, работать в поте лица, кто бы он ни был, и в этом заключается смысл и цель его жизни, его счастье, его восторги.* (Чехов). 4) *Он стал крутить свой длинный ус И начал: молвить без обиды, Ты, хлопец, может быть, не трус, Да глуп, а мы видали виды.* (Пушкин). 5) *У вас всё получается вкривь и вкось, - сказал Тавров, глянув через плечо Ольги на эскиз декорации.* (А.Коптяева). 6) *Ты был ещё младенцем, как я жил в Москве и водил хлеб-соль с твоим батюшкою.* (Загоскин). 7) *Из боковой аллеи шли под ручку Пружинкин и Ханов. Последний был сильно пьян и выделял ногами вензеля.* (Мамин-Сибиряк). 8) *Составилось о нём мнение, что он лихой, бедовый, что он гусь лапчатый, звер полосатый.* (С.Аксаков). 9) *Говори поскорее! Нечего мочалку жевать!* (Чехов). 10) *Ну вот видишь, вот уж и нечестно с твоей стороны: слово дал, да и на попятный двор.* (Гоголь). 11) *Как это вы себе покою не найдёте? Мечетесь вы как угорелая кошка.* (Островский). 12) *Шуба на мне, извините, паршивая, на рыбьем меху.* (Чехов). 13) *Через полчаса будить есаула, а у меня – не у шубы рукав...И Мишка принялся за уборку.* (Пермитин). 14) *В первые дни было сносно, но потом задул холодный ветер, разверзлись хляби небесные, реки затопили луга и дороги.* (Чехов).

ТЭСТАВЫЯ ЗАДАННІ

1. Ідэя апісання моў шляхам супастаўлення належыць:

- а) Ш. Балі;
- б) Л. Блумфілду;
- в) З. Харысу.

2. Праца польскага вучонага Е. Мараўскага “Kastor i Polluks” (1937), у якой былі сфармуляваны пастулаты параўнальна-супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі, мела падзаглавак:

- а) даследаванне ў галіне параўнальнай фразеалогіі з асаблівым улікам германскай;
- б) даследаванне ў галіне параўнальнай фразеалогіі з асаблівым улікам раманскай;
- в) даследаванне ў галіне параўнальнай фразеалогіі з асаблівым улікам славянскай.

3. Аўтарам працы “Славянская фразеалогія” (1980) з’яўляецца:

- а) А.С. Аксамітаў;
- б) В.М. Макіенка;
- в) І.Я. Лепешаў.

4. Аўтарам “Польска-рускага фразеалагічнага слоўніка” (2004) з’яўляецца:

- а) К.М. Гюлумянц;
- б) С. Скарупка;
- в) В.М. Макіенка.

5. Аўтарам “Этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы” (2004) з’яўляецца:

- а) М.А. Даніловіч;
- б) А.С. Аксамітаў;
- в) І.Я. Лепешаў.

6. Адзначце кампанент, які не ўваходзіць у план зместу фразеалагізма:

- а) сінтаксічная структура;
- б) катэгорыяльна-граматычнае значэнне;
- в) сігніфікатыўны кампанент.

7. Характарызаваць фразеалагізмы паводле экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці, ацэначнасці, функцыянальна-стылістычнай суаднесенасці дазваляе:

- а) дэнататыўны кампанент;
- б) сігніфікатыўны кампанент;
- в) канататыўны кампанент.

8. Фразеалагізм беларускай мовы *жаўтаротае птушаня* і фразеалагізм балгарскай мовы *има още жълто около устата* з'яўляюцца:

- а) структурна-семантычнымі фразеалагічнымі адпаведнікамі;
- б) рознаструктурнымі міжмоўнымі фразеалагічнымі сінонімамі;
- в) міжмоўнымі фразеалагічнымі варыянтамі.

9. Фразеалагізм беларускай мовы *ранняя птушка* і фразеалагізм польскай мовы *ranny ptaszek* на міжмоўным узроўні характарызуюцца адрозненнямі:

- а) сінтаксічнага плану;
- б) лексічнага плану;
- в) марфалагічнага плану.

10. У беларускім мовазнаўстве праблема фразеалагічнай варыянтнасці ўпершыню разглядалася ў працах:

- а) І.Я. Лепешава;
- б) Ф.М. Янкоўскага;
- в) І.М. Хлусевіч.

11. Пры лексічным вар'іраванні ў складзе фразеалагізмаў могуць замяняцца кампаненты, суадносныя з:

- а) назоўнікам;
- б) прыметнікам;
- в) любой часцінаю мовы.

12. Фразеалагізм беларускай мовы (глядзець, паглядаць) *як кот на сала* і фразеалагізм польскай мовы *jak kot na szperkę* на міжмоўным узроўні з'яўляюцца варыянтамі:

- а) марфалагічнымі;
- б) лексічнымі;
- в) словаўтваральнымі.

13. Адзначце фразеалагізм, які не з'яўляецца міжмоўным фразеалагічным варыянтам:

- а) бел. *за дзесятай гарой* – польск. *za siódmą górą*;
- б) бел. *узяць у абарот* – польск. *wziąć w obroty*;
- в) бел. *залівацца салаўём* – польск. *wywodzić słowicze trele*.

14. Адзначце фразеалагізм, які не з'яўляецца міжмоўным камбінаваным варыянтам:

- а) бел. *на сёмым небе* – польск. *w siódmym niebie*;
- б) бел. *у рожкі* – польск. *na rogi*;
- в) бел. *раскусіць арэшак* – польск. *zgrzyść orzech*.

15. Адзначце фразеалагізм, які з'яўляецца міжмоўным марфалагічным варыянтам:

- а) бел. *з макавае зерне* – балг. *с просено зърно*;
- б) бел. *смаловы дуб* (плесці) – польск. *duby smalone* (pleść);
- в) бел. *круціць вала <за хвост>* - рус. *крутитъ вола*.

16. Адзначце сярод прыведзеных беларуска-іншаславянскіх фразеалагічных адпаведнікаў словаўтваральны варыянт:

- а) бел. *вывесці на чыстую ваду* – польск. *wyprowadzić na czyste wody*;
- б) бел. *мора па калена* – балг. *морето е до колене*;
- в) бел. *мокрая курыца* – польск. *zmokła kura*.

17. У дачыненні да фразеалагізмаў з неабавязковым, факультатыўным кампанентам (ці кампанентамі) І.Я. Лепешаў упершыню выкарыстаў тэрмін:

- а) эліпсаваныя варыянты;
- б) колькасныя варыянты;
- в) канструктыўна-колькасныя варыянты.

18. Прычынай эліпсацыі фразеалагічных адзінак І.Я. Лепешаў лічыць:

- а) змяненні ўнутрысістэмнага тыпу, якія спараджаюцца самой фразеалагічнай сістэмай мовы;
- б) праяўленне прынцыпу моўнай эканоміі, які ўласцівы ўсім узроўням мовы;
- в) узаемадзеянне з лексічнай сістэмай, генетычную сувязь фразеалагічнага кампанента з адпаведным словам свабоднага ўжывання.

19. Адзначце фразеалагізм, які на міжмоўным узроўні з'яўляецца канструктыўна-колькасным варыянтам:

- а) бел. *як Піліп з канпель* – польск. *jak filip z kopori*;
- б) бел. *як на гарачым вуголлі* – балг. *като на въглени*;
- в) бел. *сесці на свайго канька* – польск. *wsiąść na swego konika*.

20. У адрозненне ад варыянтаў міжмоўных фразеалагічных сінонімы характарызуюцца:

- а) непаўторнай унутранай формай;
- б) захаваннем першапачатковага, этымалагічнага вобраза;
- в) абавязковым супадзеннем сінтаксічнай структуры.

21. Адзінствам плана зместу і плана выражэння характарызуюцца міжмоўныя:

- а) фразеалагічныя сінонімы;
- б) структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі;
- в) фразеалагічныя амонімы.

22. Міжмоўныя фразеалагічныя амонімы вызначаюцца адзінствам:

- а) плана зместу;
- б) плана выражэння;
- в) плана зместу і плана выражэння.

23. Падкрэслены кампанент фразеалагізма польскай мовы *jak filip z koporі* ў сінтаксічна свабодным ужыванні азначае:

- а) заяц;
- б) сабака;
- в) тхор.

24. Падкрэслены кампанент фразеалагізма польскай мовы *dać dychtu* ў сінтаксічна свабодным ужыванні азначае:

- а) фанера;
- б) пабоі;
- в) прасмоленае пакулле для канапачання суднаў.

25. Фразеасемантычным адпаведнікам у беларускай мове фразеалагізму польскай мовы *ciosać komuś kolki na głowie* з'яўляецца:

- а) *хоць кол на галаве чашы;*
- б) *садзіцца на галаву;*
- в) *галава садовая.*

26. Сярод фразеалагізмаў з тоесным планам выражэння адзначце тыя, у якіх не супадае план зместу:

- а) бел. *чорная кошка прабегла* – балг. *мінала е черна котка*;
- б) бел. *даць дуба* – польск. *dać dęba*;
- в) бел. *пень бярозавы* – рус. *пень берёзовый*.

27. Фразеалагізм польскай мовы *kręcić głową* мае значэнне:

- а) 'хвалявацца, быць неспакойным';
- б) 'выяўляць знак нязгоды';
- в) 'шукаць каго-н. вачыма ў натоўпе'.

28. Фразеалагізм беларускай мовы *трымаць камень за пазухай* і фразеалагізм балгарскай мовы *държа камък в пазухата си* з'яўляюцца міжмоўнымі:

- а) структурна-семантычнымі фразеалагічнымі адпаведнікамі;
- б) фразеалагічнымі сінонімамі;
- в) фразеалагічнымі амонімамі.

29. Адзначце ўласна беларускі паводле паходжання фразеалагізм:

- а) *журавель у небе*;
- б) *агарод гарадзіць*;
- в) *як жару (агню) ухапіўшы*.

30. Адзначце фразеалагізм, запазычаны з рускай мовы:

- а) *прымаць за чыстую манету;*
- б) *дражніць гусей;*
- в) *дзесятая вада на кісялі.*

31. Узнікненне якога фразеалагізма звязваюць з эпохай праўлення польскага караля Стафана Баторыя (1574 –1586):

- а) *раса вочы выядае;*
- б) *вастрыць зубы;*
- в) *ні да танца ні да ружанца.*

32. Адзначце фразеалагічную кальку з англійскай мовы:

- а) *адамаў яблык;*
- б) *трымаць порах сухім;*
- в) *заліць чарвяка.*

33. Адзначце фразеалагізм, агульны для беларускай і польскай моў:

- а) *у свіныя галасы;*
- б) *як дзядзька ў Вільні;*
- в) *як Заблоцкі на мыле.*

34. Фразеасемантычным адпаведнікам польскаму фразеалагізму *ani zagona ani odgona* ў беларускай мове з’яўляецца:

- а) *ні ў пір ні ў вір;*
- б) *ні вала ні каня;*
- в) *ні млён ні таўкач.*

35. Фразеасемантычным адпаведнікам балгарскаму фразеалагізму *ни вода ни киселина* ў беларускай мове з’яўляецца:

- а) *ні качка ні швачка;*
- б) *ні плоту ні азяроду;*
- в) *ні скарынкі ні саланінкі.*

36. Адзначце фразеалагізм беларускай мовы, які перадае эмацыянальны стан чалавека (‘страх’):

- а) *як на сто коней сеў;*
- б) *ваўком падшыты;*
- в) *усе блохі падохлі.*

37. Адзначце фразеалагізм, у якім парушаны першапачатковы этымалагічны вобраз:

- а) *ні богу свечка ні чорту качарга;*
- б) *вока не запарушыць;*
- в) *пракаціць на вараных.*

38. Класіфікацыя арэалаў па колькасці фразеалагічных структурна-семантычных адпаведнікаў, што іх нападняюць, называецца:

- а) лінгваквантытатыўная;
- б) фразеаквантытатыўная;
- в) лінгвагенетычная.

39. Які з прыведзеных фразеалагізмаў не мае значэння ‘зусім нічога (няма, не было ў каго-н.). Пра крайнюю беднасць’:

- а) бел. *хоць касу закладвай*;
- б) польск. *ani zagona ani odona*;
- в) балг. *в хамбара ми мишки играят*.

40. Які з прыведзеных фразеалагізмаў паходзіць з мовы паляўнічых:

- а) *весці рэй*;
- б) *на адзін капыл*;
- в) *збіць з тропу*.

41. Які з прыведзеных фразеалагізмаў не ўтрымлівае ў сваім складзе арніталагічны кампанент:

- а) *з вераб’ёў нос*;
- б) *гол як сакол*;
- в) *начная зязюля*.

42. Адзначце фразеалагізм, які не ўваходзіць у прыведзены міжмоўны сінанімічны рад:

- а) бел. *з ветру вяроўкі віць*;
- б) польск. *kręcić z nici powrozy*;
- в) балг. *паявя от сламката планина*.

43. Адзначце фразеалагізм, які з’яўляецца ўсходнеславянскім паводле паходжання:

- а) *у гарачай вадзе купаны*;
- б) *лезці на ражон*;
- в) *касіць дугой*.

44. Адзначце фразеалагізм, які не з’яўляецца мнагазначным:

- а) *хварэць на пана*;
- б) *хоць ваўкоў ганяй*;
- в) *крукам носа не дастаць*.

45. Адзначце фразеасемантычны адпаведнік беларускаму фразеалагізму на паповы сані збірацца ў польскай мове:

- а) *patrzeć na księżą oborę*;
- б) *golić bez mydła*;
- в) *robić rachunek bez gospodarza*.

46. Фразеалагізм польскай мовы *jak mucha w ukropie* (wiercić się) літаральна азначае:

- а) “як муха ў кіпні”;
- б) “як муха ў кропе”;
- в) “як муха ў кміне”.

47. Які з прыведзеных фразеалагізмаў не мае структурна-семантычнага адпаведніка ў польскай мове:

- а) як вол да карэты;
- б) як сабаку муха;
- в) як гусь на бліскавіцу.

48. Працягніце фразеалагізм польскай мовы *budować zamki*...:

- а) *na lodzie*;
- б) *z piasku*;
- в) *w powietrzu*.

49. Які з прыведзеных фразеалагізмаў польскай мовы ўжываецца ў беларускай літаратурнай мове:

- а) *gdzie pieprz rośnie*;
- б) *diabeł groch młócił*;
- в) *z deszczu pod rytnę*.

50. Адзначце фразеасемантычны адпаведнік фразеалагізму беларускай мовы *куст альховы*:

- а) польск. *kielbie we łbie*;
- б) рус. *развесистая клюква*;
- в) балг. *роднина по бяла кобила*.

51. Адзначце фразеалагізм, які не ўваходзіць у міжмоўны фразеасемантычны рад:

- а) польск. *trzecia woda z gruszek*;
- б) бел. *абсёвак у полі*;
- в) балг. *роднина по бяла кобила*.

52. Беларуска-польскі структурна-семантычны фразеалагічны адпаведнік (выбірацца) *як сойка за мора* – польск. *(wybierać się) jak sójka za morze* ў беларускай мове мае наступны лексічны варыянт:

- а) (выбірацца) *як чайка за мора*;
- б) (выбірацца) *як галка за мора*;
- в) (выбірацца) *як сарока за мора*.

53. Які з прыведзеных фразеалагізмаў польскай мовы мае структурна-семантычны адпаведнік у беларускай мове:

- а) *sopakami karmiony*;

- б) *zaszyć się w psią skórę*;
в) (znać się) *jak ślery na kolorach*.

54. Які з прыведзеных фразеалагізмаў балгарскай мовы мае структурна-семантычны адпаведнік у беларускай мове:

- а) *вкарвам в кози рог*;
б) *чакам под върбата круши*;
в) *ни в клин ни в ръкав*.

55. Адзначце ў балгарскай мове фразеалагізм, які выступае ў якасці міжмоўнага сіноніма беларускаму фразеалагізму *варыць ваду*:

- а) *има в папуца въгленче* “мець у хатнім абутку вуголле”;
б) *нося пшеница в устата* “насіць пшаніцу ў роце”;
в) *пека риба на устата* “смажыць рыбу на вуснах”.

56. Адзначце фразеалагізм беларускай мовы, які выступае ў якасці міжмоўнага сіноніма фразеалагізму балгарскай мовы *от стара коза яре* “ад старой казы казляня”:

- а) *стрэляны воўк*;
б) *малая сошка*;
в) *пуп зямлі*.

57. Адзначце фразеалагізм беларускай мовы, які выступае ў якасці міжмоўнага сіноніма фразеалагізму рускай мовы *с коломенскую версту*:

- а) *хоць сякеру вешай*;
б) *мех з саломай*;
в) *хоць сабак вешай*.

58. Адзначце фразеалагізм рускай мовы, які выступае ў якасці міжмоўнага сіноніма фразеалагізму беларускай мовы *куку ў руку*:

- а) *барашек в бумажке*;
б) *в два счёта*;
в) *развесистая клюква*.

59. Які з прыведзеных фразеалагізмаў беларускай мовы мае значэнне ‘блізіцца да канца свайго жыцця’:

- а) *з кірмашу ехаць*;
б) *з’ехаць на мыла*;
в) *хадзіць па адной маснічыне*.

60. Які з прыведзеных дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы адчуў уплыў польскай мовы:

- а) *і камара не забідзіць*;
б) *горончка яго ведае*;
в) *серодка на палавіне*.

ПЫТАННІ ДА ЗАЛІКУ

1. Супастаўляльны метада. З гісторыі супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі.
2. Працы беларускіх і замежных мовазнаўцаў у галіне супастаўляльнай фразеалогіі.
3. Крытэрыі вылучэння беларуска-іншаславянскіх структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў. Характарыстыка элементаў плана выражэння і плана зместу (формы і значэння) фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні.
4. Абсалютныя (поўныя) беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі.
5. Беларуская-іншаславянскія фразеалагічныя варыянты, іх тыпы (агульная характарыстыка).
6. Лексічныя варыянты фразеалагізмаў. Віды сувязі (адносін) у пераменным кампаненце.
7. Марфалагічныя і словаўтваральныя беларуска-іншаславянскія варыянты фразеалагізмаў.
8. Канструктыўна-колькасныя і камбінаваныя беларуска-іншаславянскія варыянты фразеалагізмаў.
9. Адрозненне міжмоўных фразеалагічных варыянтаў ад сінонімаў.
10. Многазначныя фразеалагізмы, ступень іх семантычнай тоеснасці на міжмоўным узроўні.
11. Беларуская-іншаславянскія фразеалагічныя амонімы.
12. Этымалагічная характарыстыка фразеалагізмаў беларускай мовы.
13. Арэальная характарыстыка фразеалагізмаў. Прынцыпы вылучэння фразеалагічных арэалаў. Класіфікацыя арэалаў.
14. Нацыянальна спецыфічныя ў плане зместу фразеалагізмы беларускай мовы.
15. Нацыянальна спецыфічныя ў плане выражэння фразеалагізмы беларускай мовы.
16. Агульныя рысы ў фразеасемантычным мадэліраванні ў розных славянскіх мовах.
17. Уплыў польскай і рускай моў на кампанентны склад і марфалага-фанетычныя асаблівасці літаратурных і дыялектных фразеалагізмаў беларускай мовы.
18. Фразеалагізмы і пераклад. Спосабы перакладу нацыянальна спецыфічных фразеалагізмаў беларускай мовы.
19. Беларуская-рускія фразеалагічныя сінонімы (прыклады).
20. Беларуская-польскія фразеалагічныя сінонімы (прыклады).

ЛІТАРАТУРА

1. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія / А.С. Аксамітаў. – Мн.: Вышэйшая школа, 1978. – 224с.
2. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія ў адносінах да польскай і рускай / А.С. Аксамітаў // Роднае слова. – 2001. - № 7. – С. 34-36.
3. Актуальные проблемы славянской фразеологии: материалы междунар. науч. конференции (Гомель, 16-17 ноября 1999г.) / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.). – Гомель: Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, 1999. – 95с.
4. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Провещение, 1961. – 262с.
5. Вардомацкий, Л. М., Бжезиньски, Ежи. Семантические эквиваленты устойчивых словосочетаний в русском и польском языках / Л.М. Вардомацкий, Ежи Бжезиньски. – Зелена Гура: WSP Zielona Góra, 1986. – 130с.
6. Гюлумянц, К. М. Польско-русский фразеологический словарь: в 2т. / К.М. Гюлумянц. – Мн.: Экономпресс, 2004. – Т. 1. – 686с. – Т. 2. – 719с.
7. Даніловіч, М.А. Уплыў польскай і рускай моў на фразеалогію Гродзеншчыны / М.А. Даніловіч // Славянскі мир на порозе трэцяга тысячелеття: Матэрыялы Міжнароднага навучнага канф. (Гомель, 15-16 мая 2001г.) / отв. ред. В.И. Коваль. – Гомель: БелГУТ, 2001. – С. 194-196.
8. Данич, О.В. Менталитет белорусов и русских. Отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии: Учеб.-метод. пособие / О.В. Данич. – Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2004. – 84с.
9. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов: Учебное пособие для пед. ин-тов / В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 160с.
10. Зиньков, А.Д. Арэальная характарыстыка агульнай ідыяматычнай фразеалогіі рускага, беларускага, польскага і балтыйскіх моў / А.Д. Зиньков // Беларуская-руская-польская супастаўляльная мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы VI міжнароднага навучнага канф. / пад агул. рэд. Л.М. Вардамацкага, Г.М. Мезенкі. – Віцебск: Выд-ва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2003. – С. 64-66.
11. Зиньков, А.Д. Фразеологический состав западнославянских языков. Ч. 1: Синхронические аспекты исследования / А.Д. Зиньков. – Зелена Гура: WSP Zielona Góra, 1989. – 184с.
12. Іваноў, Я.Я. Семантыка беларускіх афарызмаў / Я.Я. Іваноў // Весці ГДУ. – 2000. - № 2 (25). – С. 125-133.
13. Іваноў, Я.Я. Параўнальнае мовазнаўства і нацыянальна-культурная семантыка мовы (на матэрыяле парэміялагічных адзінак) // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння:

- зб. навук. арт. / рэдкал.: Д.В. Дзятко (адк. рэд.), П.А. Міхайлаў, В.В. Урбан і інш. – Мн.: БДПУ, 2009. – С. 54-57.
- 14.Ивашко, Л.А. К вопросу об ареальном изучении фразеологии / Л.А. Ивашко // Вести Ленингр. ун-та. – 1975. - № 20. – С. 110-115.
- 15.Коваль, В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В.И. Коваль. – Гомель, 1998. – 213с.
- 16.Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн., 1993. –Т. 1. – 590с. – Т. 2. – 607с.
- 17.Лепешаў, І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І.Я. Лепешаў. – Мн.: Выш. шк., 1998. – 271с.
- 18.Лепешаў, І.Я. У фразеалагічную скарбонку: Даведнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2004. – 155с.
- 19.Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн., 2004. – 448с.
- 20.Малоха, М. Фразеологизмы с концептом “дерево” в зеркале народной культуры (на материале восточнославянских и польского языков) / М. Малоха. – Мн.: Тэхналогія, 1998. – 141с.
- 21.Мокиенко, В.М. Славянская фразеология / В.М. Мокиенко. – М., 1989. – 287с.
- 22.Мокиенко, В.М. Образы русской речи: историко-этимологические очерки по фразеологии / В.М. Мокиенко. – С-Пб.: Фолио-Пресс, 1999. – 461с.
- 23.Мокиенко, В.М. Русская картина мира и сопоставительный анализ фразеологии и паремиологии / В.М. Мокиенко // Русский язык, литература и культура на рубеже веков: IX Международный конгресс МАПРЯЛ (Братислава, 16-21 августа 1999г.): Тезисы докладов и сообщений: в 2т. / отв. ред. О. Ковачичова. – Братислава, 1999. – Т. 1. – С. 120-121.
- 24.Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1977. – 283с.
- 25.Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – 218с.
- 26.Солодуб, Ю.П. К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках / Ю.П. Солодуб // Вопросы языкознания. – 1982. – № 2. – С. 113-120.
- 27.Солодуб, Ю.П. Сопоставительная структурная типология фразеологизмов славянских языков и возможности её отражения в двуязычной фразеографии / Ю.П. Солодуб. – Мн.: Наука и техника, 1987. – 126с.
- 28.Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 285с.
- 29.Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / укладачі: І.С. Олійнік, М.М. Сідоренко. – Київ, “Радянська школа”, 1978. – 446с.

30. Фразеологичен речник на българския език / сост. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. – София, 1974-1975. – Т. I. – 759с. – Т. II. – 779с.
31. Фразеологический словарь русского языка / сост. А.Н. Тихонов (рук. авт. кол.), А.Г. Ломов, Л.А. Ломова. – 3-е изд., стер. – М.: Русский язык Медиа, 2007. – 335с.
32. Хлусевіч, І.М. Варыянтнасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове / І.М. Хлусевіч. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 99с.
33. Шахнюк, А.З. Роль фразеологизмов в передаче интернационального и национального в языке // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння: зб. навук. арт. / рэдкал.: Д.В. Дзятко (адк. рэд.), П.А. Міхайлаў, В.В. Урбан і інш. – Мн.: БДПУ, 2009. – С. 179-181.
34. Шевченко, Г.И. Фразеологизмы античного происхождения в славянских языках: [монография] / Г.И. Шевченко. – Мн.: БГУ, 2005. – 211с.
35. Янкоўскі, Ф.М. Беларуская фразеалогія / Ф.М. Янкоўскі. – Мн.: Нар. Асвета, 1981. – 79с.
36. Bąba, Stanisław i dr. Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego / S. Bąba i dr. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – 775s.
37. Skorupka, Stanisław. Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza / S. Skorupka // Славянская филология: Сборник статей. – М., 1958. – С. 150-155.
38. Skorupka, Stanisław. Słownik frazeologiczny języka polskiego / S. Skorupka. – Warszawa: Wydawnictwo “Wiedza Powszechna”, 1967-1968. – Т. I/ - 788s. – Т. II. – 905s.
39. Słownik języka polskiego. T. I-XI: A-Z/ / Polska Akademia Nauk; Red. Naczelny Doroszewski W. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1996-1997.

ЗМЕСТ

Тлумачальная запіска.....	3
Лекцыйныя заняткі.....	5
Лекцыя 1. Станаўленне і развіццё супастаўляльнага метаду пры вывучэнні фразеалогіі.....	5
Лекцыя 2. Беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя алпаведнікі.....	7
Лекцыя 3. Многазначнасць і аманімія фразеалагізмаў на міжмоўным узроўні.....	18
Лекцыя 4. Этымалагічная і арэальная характарыстыка фразеалагізмаў.....	22
Лекцыя 5. Нацыянальна спецыфічныя фразеалагізмы беларускай мовы.....	27
Планы практычных заняткаў.....	32
Тэставыя заданні.....	42
Пытанні да заліку.....	50
Літаратура.....	51